

24.351.

06 10

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
том CLIII випуск IV
ПРАЦІ ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ ЗА РЕД. ЯРОСЛАВА ГОРДИНСЬКОГО
Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lwiw (Lemberg)
Band CLIII Heft IV

ІВАН ОГІЄНКО
ЗАГУБЛЕНА УКРАЇНСЬКА ГРАМОТА
ПОЛОВИНИ XV ВІКУ

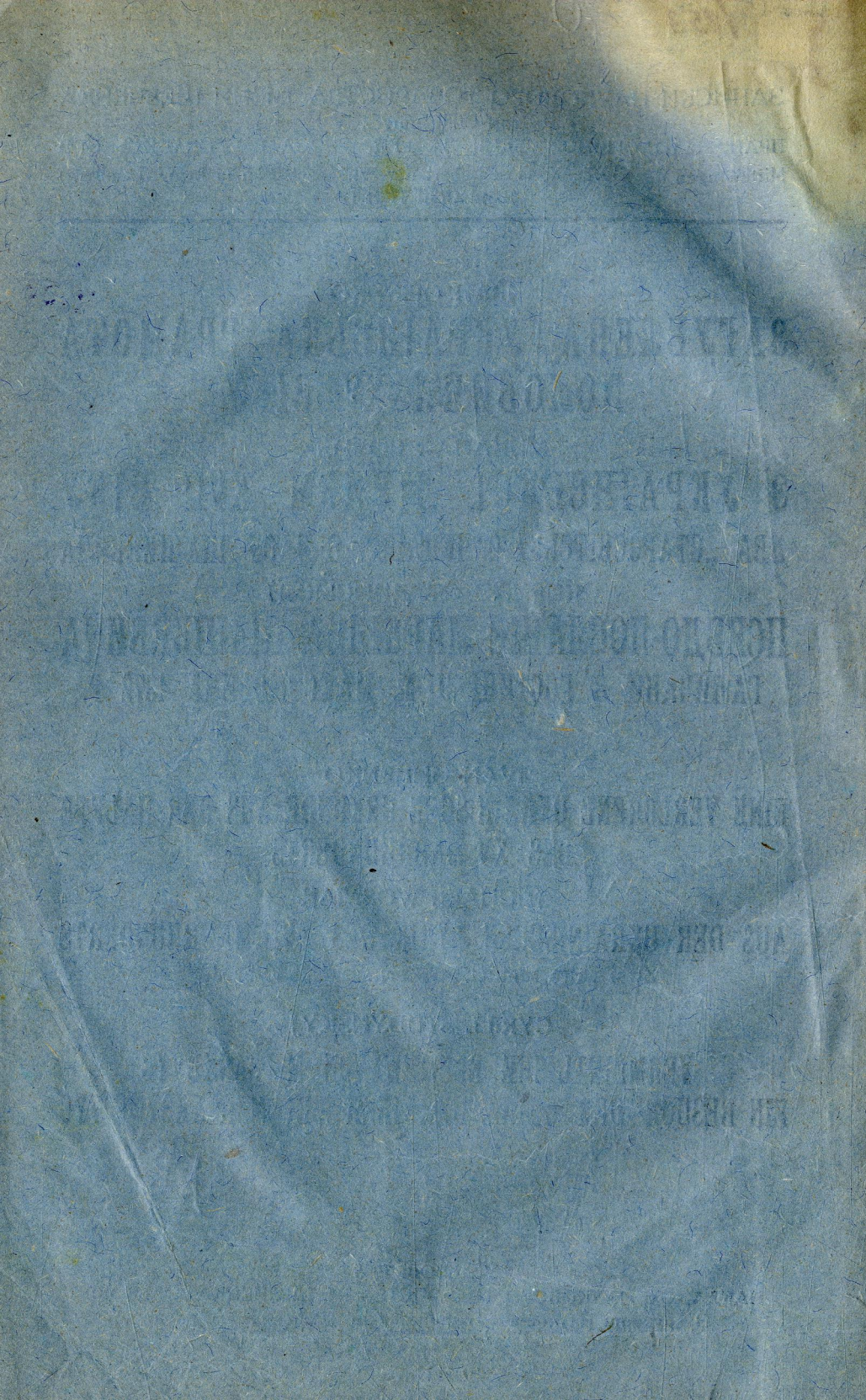
МИХАЙЛО ВОЗНЯК
З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ XVII ВІКУ
ДВА „СТАРОСВІТСЬКІ ОТЧЕНАШІ“ З ЧАСУ ШАШКЕВИЧА
КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ
ПСЕВДО-ПОСЛАНІЄ МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА
ГАЛИЧАНИ В ГОСТИНІ У М. МАКСИМОВИЧА 1872 Р.

IVAN OHIJENKO
EINE VERLORENE UKRAINISCHE URKUNDE AUS DER HÄLFTE
DES XV JAHRHUNDERTS
MICHAEL WOSNIAK
AUS DER UKRAINISCHEN LYRIK DES XVII JAHRHUNDERTS
Zwei „altertümliche Vaterunser“ 1830-er JJ.

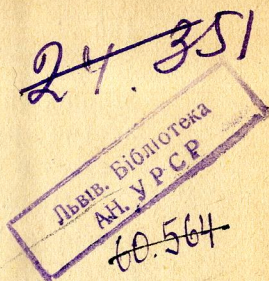
CYRILL STUDYNŲSKYJ
VERMEINTLICHE EPISTEL VON M. ŠASKEVYČ
EIN BESUCH DER GALIZ. UKRAINER BEI M. MAKSYMOWYČ

У ЛЬВОВІ 1935
НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові

и-60 563/2пр.

Загублена українська грамота половини XV віку.

Палеографічно-лінгвістичний нарис.

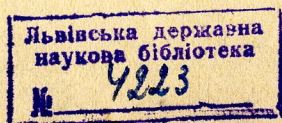
Подав
Іван Огієнко.

I.

Проф. В. Розов у своїй праці: „Українські грамоти“, Київ, 1928 р. під ч. 92 на ст. 168—169 передрукував із відомої праці А. В. Уляницького мировий лист поміж Яном Бучацьким та молдавським канцлером Михайлом, передрукував просто з Уляницького, хоч і свідомий був того, що видання це мало наукове. Іншої ради для В. Розова не було, бо оригіналу розшукати він не міг: „гдѣ оригіналь, не извѣстно“, пише автор на ст. 168. Звичайно, жадного опису цього документу Розов не дав, бо самого оригіналу не бачив; ніякого опису не дав, своїм звичаєм, і А. Уляницький.

Не знаю, чому власне В. Розов не розшукав був оригіналу, бо ж він знаходився там, де й усі інші акти, що їх видав А. Уляницький, — у Московським Головнім Архіві Міністерства закордонних справ. Я знайшов тепер оригінал цієї цікавої й цінної грамоти, яку й видаю тут, даючи до того докладний опис її з самого первотвору.

Цікава доля нашої грамоти. Віки вона переховувалася в польським Короннім Архіві в Кракові, і тільки 1765 р. з наказу короля цей Коронний Архів привезено до Варшави. 1794 року, як Суворов узяв Варшаву, Архів цей помандрував до Петербургу, а пізніше дипломатичні акти, а між ними й наша грамота (лист), передано до Москви, до Головного Архіву Міністерства закор-

донних справ. Нарешті, 1924 р. нашу грамоту — разом із іншими актами—ревіндиковано з Росії до Польщі, і тепер вона переходить у Варшаві, в Головному Архіві, під № Zam. 79, картон 13.

Писано листа на простому пергамені, що в деяких місцях зовсім зм'як, а де-не-де має й дірочки, напр. їх аж три коло лівого злому. Пергамен у середині шорсткий і ніби його крейдою набито; в деяких місцях робить вражіння, що його ніби підшкреблювано. Наша грамота дуже цінна також оцим своїм пергаменом, — це кирилівський палімпсест, що такі рідкі в нашій палеографії. Дійсно, в багатьох місцях зовсім ясно знати, що попереднє письмо змите, але рештки його таки позосталися й їх можна прочитати ясно, — це було письмо кирилівське. Так, над кінцем слова литвинька зверху ясно видно з колишнього письма ...вио; над свєи 16 рядка видно гот; початкове мы першого рядка написане на старшій к, або може на хрисмоні, цебто для написання нашої грамоти скористали з якогось старшого писання, теж грамоти, змили старе, а пергамен використали для нового листа; таким способом знищено взагалі не мало старих грамот. Треба сказати, що позостале з попереднього письма часом заважає читати нове письмо. Кусок пергамену — неправильний чотирикутник: ширина його зверху 30 см, долі 29,5 см, висота 16,5 см.

Долі пергамен, як то постійно буває в грамотах, заломлений вдвоє; залім 2,5 см високий і закриває зліва 3 рядки, справа 2 рядки (останні) тексту. Лівий верх залому був відрізуваний ножиком, але ще тримається, він на 1,8 mm широкий, на 13 см довгий; на цьому різаному на його лівім початку знати рештки старого письма, іншим чорнилом, виразно знати ...KV...

Складається наша грамота 2×3 , цебто два рази в висоту й три в ширину; але знати, що складалася й 3×3 .

Долі до залому, якраз під словом нашію з 18 рядка, привішено малу печатку. Оклад її з сірого воску, овальний, довгий на 5,3 см, широкий на 4, 2 см; глибоко в окладі (в „ковчезі“) міститься сама сіра печатка, кругла, на 2,1 см в діаметрі. Посередині знати герба, — ніби велике М на щиті, але все це неясне, посіріле, по боках кругом напис, але прочитати його не можна, бо все витерте. Печатку привішено на пергаменовій поворозці, на 0,7 см широкий; поворозка коротенька, від привішення до печатки 1,7 см. Для привішення в заломі зроблено один малий поземий проріз, на 0,7 см широкий. З протилежного боку виходять коротесенькі обидва кінці поворозки.

На звороті (in dorso) грамоти ніяких давніх написів нема. Подано два латинських змісти акту, один з 1730 р., N 119 (був 79). Праворуч маленька, на 2,2 см в діаметрі зелена печатка з XIX ст. унціальним письмом: * МОСК. ГЛ. АРХИВЪ * М. И. Д. Кольор пергамену in dorso жовтавий, тоді як спереду він білявий.

Перед написанням листа відлініювали маргінеси його—верхній, лівий і правий, і цю раму для письма добре знати на звороті акту, даліше писання йшло вже без лінійок, принаймні їх тепер ніде не знати. Розмір писаного 22,5 × 13,2 см; маргінеси: верхній 2,4 см, лівий 2,8 см і правий 4,5 см; справа рядки кінчаються більш-менш рівно, бо про те дбав писар. Чорнило трохи зблідло, часом розтерлося. Письмо — півуставний, нестаранний скоропис, цебто скоропис із деякими півуставними рисами; літери високі на 1,5—1,6 mm, письмо трохи похилене вправо (у окремих літер часом нахил і вліво). Розпочинається лист дуже простеньким хрестиком (хрисмон), 3,4 см високим, 0,4 см широким, що займає 4 рядки тексту. Початкового ініціалу нема.

Форма окремих літер виразно вказує, що це молдавський скоропис половини XV-го віку. В *a* права лінія опускається додолу; у *b* великий діл; *v* кругле, в рядку лише верхня мала головка, решта опущена додолу; у *g* верхня перекладина піднята вгору зліва направо; у *d* довгенькі ніжки додолу, нахилені одна до одної, права трохи менша від лівої; *e* різниться від *ε* дуже рідко; *ε* тільки на початку декількох слів; *ж*—на середньому стовпчику петелька кінцями вліво; *z* на взір латинської *z*; у *л* ліва лінія довша від правої, а права маленька й товста; *м* зложено ніби з двох *л*; *o*, крім звичайної форми, буває ще на взір трикутника вугликом догори, або на взір уставного *л*, що пишеться в два рази; головка у *p* трикутнікова, а хвіст вправо загнутий; *c* пишеться в два рази, майже прямокутне; *t* триногі; у *з* хвостом вліво, звичайно в сполученні з *o*: *ou*, буває й без хвоста *v*; у *ц* права тоненька лінія просто додолу; *ч* однобоке; у *ы* часом *є* рисочка між *ь* та *і*, уставної форми *ѣ* тут нема зовсім; у *ч* верхня головка піднімається над рядок і закинута вліво, часом головка долі не з'єднана, як то часто маємо в молдавських грамотах; *ѣ* легко змішати з *ѣ*,—у *ѣ* зверху або петля, або лінія перехрещена; *ѣ* найрізнішої форми, часом це *ѣ*, де до попередньої додано ще ніжку. Як бачимо, письмо належить до молдавської школи, там воно звичайне.

II.

Грамоту нашу вперше видав В. А. Уляницький 1887 р. в відомій своїй праці: „Матеріали для історії взаимнихъ отношеній Россіи, Польши, Молдавіи, Валахіи и Турціи въ XIV—XVI вв.“ („Чтенія въ Импер. Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“, книга 3 за 1887 р., № 85 на ст. 95—96. Видання нашої грамоти, як і всі інші в цій праці, з сьогоднішнього погляду зовсім ненаукове. Через те, що українсти часто цитують це видання Уляницького, а проф. Є. Тимченко навіть широко використав його для монументального видання Київської Академії Наук: „Історичний словник українського язика“, Київ 1930 р., спинюся трохи докладніш на виданні нашої грамоти (листа) в Уляницького, щоб показати, що користати з цього видання для лінгвістичних цілей у жаднім разі не можна.¹⁾

Видаючи листа Яна Бучацького, В. Уляницький допустився таких відступлень від оригіналу:

1) Титла порозкривав, не зазначивши доданих літер, поставив свої знаки розділові та великі літери, яких ув оригіналі нема.

2) Грамоту видав гражданкою, а тому замість буков оригіналу *ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ*, є ужив *о, я, кс, у, е*.

3) В старовину панувала звичка виносити над рядок кінцеву приголосну, при чому *ѣ* чи *ѥ* у цім випадку по ній ніколи не ставиться; рідше виноситься також кінцева приголосна складу. Те саме маємо і в листі Івана Бучацького, але Уляницький у своїм виданні (йдучи, зрештою, за прикладом тогочасних російських видань) усі винесені літери позносив до рядка, а по них іще й додав від себе *ѣ* чи *ѥ*, ніде того не зазначивши. Для лінгвіста таке суб'єктивне поводження з оригіналом просто недопустиме, бо воно веде до ненаукових висновків у багатьох випадках. Ось приклади:

Оригінал :
визнаѣ
ѡслышѣ,

Уляницький :
визнавамъ
оуслышитъ

¹⁾ Про те саме див. ще мої статті: „Дві грамоті воеводи валацького Івана Мірчі Великого“ (в „Byzantynoslavica“) та „Дві найстарші молдавські кирилівські грамоті 1388 року“. Див. іще мою працю: „Як видавати молдавські грамоти“ в „Записках Чину св. В. В.“ за 1935 рік.

прѣ, та, то
 нѣ, ты, на
 поминѣ, заплатѣ
 бѣ, имѣ
 нашѣ, то
 пѣдѣсѣ, тридѣсѣ
 оузя
 правѣ, мѣвѣ
 лѣ, печѣ

предѣ, такѣ, томѣ
 ихѣ, тыхѣ, насѣ
 поминати, заплатитѣ
 бытѣ, имаетѣ
 нашего, того
 пятьдесять, тридѣсять
 оузялѣ
 правитѣ, молвитѣ
 листѣ, печать

Як бачимо, рк. оуслышѣ, имѣ і др. Уляницький раз передав оуслышитѣ, а другий — имаетѣ, але чому власне так, не знаємо; так само зовсім суб'єктивно Уляницький передає infinitivus: то на -ти, то на -тѣ, хоч ув оригіналі було *t* винесене. Передавати *вызнава* через визнавамѣ так само нічим не оправдане, бо могло на кінці бути й -мо або -мы.

4) Саму грамоту Уляницький відчитав ліпше, як інші в його виданні, чому помилок у нього небагато; зазначу:

оригінал:

вызнава
 паны
 имаемѣ
 ѡстали
 пѣнази

Уляницький:

визнавамѣ
 пани
 имаемѣ
 отстали
 пѣнязи

Крім цього Уляницький зовсім не відчитав одного місця: оу пѣкѣ. К., подавши: „оу пять...“; в 10-м рядкові по слові „живота“ Уляницький зовсім непотрібно поставив..., тоді як там нічого не пропущено. Замість ис паномѣ 3,9, тож 14 Уляницький дає: и сѣ паномѣ, то ты.

Ото ж, як бачимо, видання Уляницького не можна признати науковим; скажемо, для лінгвістичних дослідів воно зовсім не тільки не годиться, але й просто шкідливе, бо постійно вносить баламутство й ніколи докладно оригіналу не передає.

Проф. В. Розов у своїм виданні: „Українські грамоти“ 1928 р. просто передрукував видання Уляницького, але зазначив у примітках деякі помилкові його читання. Гражданський текст Уляницького Розов непотрібно передав кирилицею, а це, звичайно, повело до нових помилок проти оригіналу; скажемо, в оригіналі по приголосних звичайно пишеться *v*, рідше *z*, а Розов все це передав через *у*; *z*, *w*, *e* передав Розов через *кs*, *o*, *e* і т. п.;

звичайно, значно ліпше було б передрукувати цю грамоту просто гражданкою, як то Розов зробив на ст. 140—141. Крім цього, Розов у заголовку грамоти говорить про 80 гривень, тоді як наша грамота на 50 гривень.

Лист Івана Бучацького писаний у Самборі 3 серпня, але рску на нім не зазначено. Уляницький помістив листа під ч. 85, між грамотами 1458 і 1459 роками. Дійсно, поміж 1456—1462 канцлер-логофет Михайло жив у Галичині, під опікою короля Казіміра; на цей час може вказує й те місце в грамоті, де говориться (рядок 16), що Михайло може правити з Яна свій борг перед королем. Плутає датування вказівка, що Ян Бучацький помирився з канцлером Михайлом у присутності жінки воєводи Ілля, а сам Михайло зветься канцлером Олександра († 1455 р.). Воєвода Ілля в маї 1443 р. був осліплений, а це певне вдова його, Марина з Польщі, також проживала в Галичині. Що наш лист походить десь дійсно з кінця 50-х років XV-го століття, вказує на це й те, що Ян Замойський († 1605 р.), секретар короля Сигізмунда Августа, який упорядкував у Короннім Архіві в Кракові молдавські грамоти десь у другій половині XVI-го віку, нашу грамоту помістив під 1457—1460 роками. В грамоті нашій є вказівка, що Ян обіцяє вернути борг у п'ятницю по святі Божої Матері (це 8 вересня), а в 1458 р. це свято припадало власне на п'ятницю, й тому цей рік треба відкинути (його чомусь прийняв В. Розов), позостануться тоді десь 1459—1460 роки. Наш Іван Бучацький згадується в грамоті короля Володислава III 30 мая 1441 р. як староста Теребовельський („Iohannem de Bucacz capitaneum Trebowliensem“), — це запис короля на 100 марок за взяті у старости 4 коні (див. Пташицькій: Описаніє книгъ и актовъ литовской метрики, 1887 р. ст. 229; цілу грамоту видрукував Dr. A. Prochaska: Materyały archiwalne, Львів, 1890 р. ч. 118).

III.

Подаю тепер саму грамоту, списану з оригіналу.

✠ а се мы панъ. панъ бучацкнй нсѣ литвиновъ визнаѣ то симъ листомъ нашимъ (2:) каждому доброму. кто жъ то на ны. оузритъ. или его оуслышии чтоучи. аже што (3:) коли есми нмали межи нами мерзачку нс паномъ мнхѣйломъ канцѣремъ. алеѣ(4:)ндра воєводинѣ. н мы есми пришедши прѣ княгиню. илиаша воєводиноу. и прѣ (5:) нх паны мѣдавскии. прѣ паномъ браєвичемъ. н прѣ паномъ прѣкалакомъ н прѣ па (6:)

номъ вытолтомъ и прѣ паномъ шандромъ. и прѣ паномъ костью
дановичемъ. (7:) и прѣ паномъ деннесомъ. ѿ есми смирился и
сѣтокмилися. ѿ бѣск мѣрзачки (8:) ѿ есми пѣсти (sic, - ли) мимо
са ѿ не ѿмаемъ ты^х мимошѣши^х дѣлаъ ѿ мѣрзачо поминѣ (9:)
на вѣки. али ѿмаемъ въ и слюбѣемъ не паномъ миѣхайломъ оу
вѣрной приа. (10:) зни до нашѣ живота. а таже на то еднанню
ѿ есми ѿстали панъ миѣхайл (11:) пѣдесѣ гривенъ. ино есми слюбѣли
заплатѣ панъ миѣхайл по матцѣ (12:) вѣжѣ. оу пѣкѣ. к. гривѣ.
а тридесѣ. гривенъ. ѿмаемъ заплатѣ. ѿ рожтѣвѣ (13:) хѣвѣ. за
чотыри недѣли. а коли вѣхми то не пополнили ѿ не заплатили
(14:) панъ миѣхайл на тоты дѣи вышѣписаны^х а мѣ са пѣдаемъ.
ажѣкы оузаѣ (15:) бѣ нашѣмъ имѣнни бѣ карловѣ пѣдесѣтъ во-
ловѣ. а возѣмши волы. ѿмаѣ (16:) на ѿ свои пѣназѣни правѣ
прѣдѣ королѣмъ. а мѣ прѣтивѣ емъ не ѿмаемъ ни (17:) што
мѣвѣ. а коли вѣхми мѣвѣли то вѣхми мѣвѣли прѣтивѣ нашѣ
(18:) чти. на то есми дали нашѣ лѣ ѿ печѣ нашу прѣвѣсили к
семи нашѣмъ (19:) листѣ оу самѣорѣ мѣа авѣгѣ оу третѣи дѣ.

Примітки. 1: Перед ынъ стоить вліво скривлена палочка, це замість крапки, пор. рядки 4,5. 1: Слово вѣучацкѣи читається зовсім зле, бо сильно витерте, особливо - ки -. 1: У визнаваѣ буква ы дуже неясна, власне початкова частина її ніби не має головки долі, а тому скидається й на и. 4: По слові княгиню стоить у значенні крапки довгенька рисочка, але менша як у 1-м рядку по панѣ. 5: В слові паны кінцеве ы, власне головка в початковій частині (як у ы в 1-м рядку) досить витерта, чому скидається й на и. 5: По слові мѣдавскѣи в значенні крапки стоить така сама риска, як в 1-м рядку по панѣ. 6: У слові вытолтомъ буква ы написана з малою головою долі, такі ж ы в слові визнаваѣ 1 і паны 5. 7: и сѣ... початкове и неясне. 8: у ѿмаемъ на кінці не зовсім ясне ѣ. а його недописана форма, як видно з інших прикладів, вказує таки на ѣ. 10: Перед а таже знати сліди попереднього письма; під т дірочка, що сталася по написанні грамоти. 11: По слові матцѣ в значенні крапки довга риска. 12: пѣкѣ (пятокѣ) читається ясно. 12: В слові гривѣ дірка над г, а друга забрала зовсім ь. 15: Початок слова пѣ ніби наведений густішим чорнилом і написаний, здається, по підшкребленому. 19: У слові самѣорѣ буква м не має закінченого правого боку, а тому дуже нагадує и. 19: Поміж словами авѣгѣ та оу порожнє місце на 5, 7 см, як го звичайно розтягується в грамотах останній рядок.

IV.

Правопис нашої грамоти звичайний для молдавських українських грамот XV-го віку. В грамоті дуже рідко розрізняється є від ѓ, перше пишеться на початку слів єго 2, єсми 7.10; панує кругле є скрізь. На початку слова пишеться тільки оу, а в середині у або ѓ, але в середині буває й оу: вѣчѣцкии 1, довромоу 2, чѣоучи 2, воеводиноую 4. Букву ѓ маємо тут не тільки на початку слів, але і в середині по голосній: ѓнѣ 1, ѓлиѓша 4, приѓзни 9, по приголосній тільки ѓ: мѣрзѣкѣ 3 і др.

Над початковими голосними, але не над всіма, ставиться, придиha найрізнішої форми, — це або малесенька рисочка, або інше. В молдавських грамотах дуже часто ставиться кендема (дві варії) " над ѓ, те саме маємо й тут, але з однією варією, в мѣ 16 і мѣ 1, вѣлѣ 15. Титло різної форми: або просто догори вигнута лінія, або лінія з кінцями додолу, чи в різні боки. Як знака розділового вживається тут або крапки, або рисочки різного розміру, часом великої, що нагадує чистий придиh або і.

Тогочасним звичаєм, кінцева приголосна слова чи складу може бути винесена над рядок; винесена літера звичайно покривається титлом (але не завжди); правда, в нашій грамоті винесення не часте. Закінчення прикметників -го часто пишеться так, що над слово виноситься тільки г, а о опускається: нашіѣ 9, тѣ 13.

Офіційною мовою молдавських канцелярій в XIV — XVII віках була мова українська, тому й наша грамота писана літературною західноукраїнською мовою XV віку. Правда, наша грамота не написана в молдавській канцелярії, — її написано в Самборі, але я не виключаю можливості, що цього листа написав хтось із молдавських писарів.¹⁾ З молдавською школою в'яже цей лист не тільки правопис, мова, але й форма літер.

Усі ознаки мови нашої грамоти — це ознаки українські. Часте оу замість ѓ, напр.: оуѓѣ 14, оуѣк 7, оу вѣрної приѓзни 9, оу нашіѣмѣ ѓмѣкнии ѓу карловѣк 15, оу третини дѣ 19. Повноголосне королѣмѣ 16, при частім прѣдѣ 16. Часта зміна е на о по ч, ш: чѣоури 13, мѣрзѣкѣ 8, ѓприѓѓши 4, мѣмѣшѣши 8. Приставне

¹⁾ Напр. Луцька грамота (борговий лист) короля Володислава воеводи молдавському Петру 1388 р. — то грамота зовсім молдавська; див. мою працю: „Дві найстарші молдавські кирилівські грамоти 1388 року“.

i : нєлюбили 11, нє паномъ 3. 9. Поплутання *и* з *ы*: вьтолтомъ 6. В канцлѣремъ з *ѣ* — то *i*. При сполученні ірраціональних з пливкими вокалізований голосний постійно перед пливким: пополнили 13, мѣвѣи 17, мѣвили 17 bis, вьтолтомъ 6, мѣдавскими 5, мєрзачкѣ 3, мєрзачки 7, мєрзачѣ 8, тільки один раз маємо прѣккалєбомъ 5 (мадярське *porkolab*); це цікава риса, що вказує нам на відсутність тирновського (патріярха Євтимія) правопису по канцеляріях половини XV-го віку.

З фонетичних рис зазначу палатальність *ц*, *ш*: мѣцѣ 19, нашѣ 18, нашу 18; зміна *к* на *ц* у по матцѣ 11; *чьс* дає *ц* в боучачки 1; по *к* може бути й *и*: мєрзачки 7; што 2. 17.

З форм зазначу: живий у західньоукраїнських говірках *L*¹ на -ю зам. -и: на тѣ єднанню 10; *D*¹ муж. роду тільки на -у: панъ мѣхѣйлъ 10. 11. 14; *A*¹ третини 19, *A*³ західньоукраїнське тѣтѣ 14. Закінчення *infinitivus*'а наш писар усе писав над рядком: вѣи 9, заплатѣи 11. 12, мѣвѣи 17, поминѣи 8, правѣи 16, а тому нема змоги сказати, чи тут маємо звичайне -ти, чи може й -ть. Для *Pr* 3¹ маємо оуслышѣи 2 і оузритѣи 2. *Pr* 1³ кінчиться на -мѣ: нмаємъ 8. 12. 16, сѣмѣдаємъ 14, сѣмѣвѣмъ 9, але вѣхми 13. 17 bis. Часті зложені форми перфектума: єсми дали 18, єсми ймали 3, єсми нєлюбили 11, єсми ѡстали 10, пѣсти [ли] 8, єсми смѣрилисѣ 7, способу умовного: вѣхми мѣвили 17 bis, вѣхми пополнили 13, форми ці ще й досі живі в західньоукраїнських говірках.¹⁾ Форми з *нмаємѣ*: ймаємъ вѣи 9, ймаємъ заплатѣи 12, нмаємъ мѣвѣи 16, ймаємъ поминѣи 8, ймає правѣи 15—16. *Participia*: воземши 15, пришѣши 4, мѣмѣшѣши 8, чтоучи 2.

Синтаксичні риси: межн нами 3, прѣтивѣи 16, прѣтивѣи нашей чти 17—18, нє паномъ мѣхѣйлѣмъ канцлѣремъ алеѣсандра воеводиной 3—4, прѣ княгиню нѣмѣша воеводиною 4.

З цікавіших слів зазначу: лѣи 9, мєрзачкѣ 3, мєрзачки 7, мєрзачѣ 8²⁾, мѣвили 17 bis; з румунського прийшло: сѣтокмѣлисѣ 7 (погодилися, рум. *tăcea* договір); народні форми імен: *Ab*¹ костю 6, *Ab*¹ деннєсомъ 7.

Як бачимо, мова нашої грамоти — то західньоукраїнська мова XV-го ст., в якій багато живих рис.

¹⁾ Див. мою монографію: „Українська літературна мова XVI го ст.“, 1930 р., ст. 375—384.

²⁾ Пор. західньоукраїнське *мерза*, а також *мерзити*, *мерзенний*.

Польський вплив, що сильний як в українських так і в молдавських грамотах, в нашій листі зовсім мало помітний, і поза деякі окремі слова — *паны, сякуємъ 9, талы* — не виходить; *Лѣна єднанію 10* відомий і в живих західноукраїнських говорах; *мы визнаѣ* — з канцелярійної термінології.

Цікаво ще зазначити, що в нашій листі зовсім нема церковнослов'янського впливу, і крім *предъ* нема чого відмітити, — красномовний доказ, що нова українська літературна мова зростала без усякого впливу мови церковнослов'янської. Ця ж така риса в'яже нашу грамоту ще більше з молдавською школою, де церковнослов'янський вплив постійно був дуже малий, тоді як в грамотах українських він помітно більший.

Із усього вищесказаного роблю такі висновки:

1. Оригінал грамоти Яна Бучацького, написаної в Самборі 3 серпня, не загубився, але знаходиться в Головному Архіві в Варшаві.

2. Дотеперішні видання українських і молдавських грамот, особливо ж видані в першій половині XIX-го віку, а часто і в другій, мають багато помилок, і для наукових лінгвістичних праць зовсім не придатні.

3. Серед українських грамот XIV—XV віків маємо й такі, що належать скоріш до молдавської канцелярійної школи, як і грамота наша.

4. Мова цих грамот — тогочасна західноукраїнська мова, з великим числом рис живої мови; в цих грамотах польський вплив завжди досить помітний, натомість вплив церковнослов'янської мови надзвичайно малий.

З української лірики ХVІІ в.

Подав

Михайло Возняк.

У рукописному відділі Курніцької Бібліотеки зберігається під ч. 1125 збірник кінця ХVІІ поч. — ХVІІІ в.¹⁾, де побіч польських пісень, віршів тощо задержалися тексти чотирьох українських пісень. Перша з них не відома з іншого тексту. Ось ця :

Pieśń Ruska.

Czom, czom, Diwonko, smutne liczko maiesz,
Czom ocenkami smutno pohladaiesz ?
Boiuseż ia toho, kolib ty dawnoho
Do swoho serdeńka nemiła druzenka.
Czom że ty smutnenka, skazy prawdu szczyru.
Pokol ne skazesz, potul ne uwiru.
Ne tuży ty sobi, koli Ia lub Tobi;
A koli neluby, szukay dawney zhuby.
Ach, ach, serdeńko, Bohu prysiachu²⁾ (sic),
Szczu Ia nad Tebe inszoho ne maju.
Poszli wsenki proczki, iak hlanuli oczki
Na Twoi sluzbonki do moiej Diwonki.
Ach, serdenko, ne seż, ia toie znaiu,
I lublu Tebe, o niszczo nedbaju.
Bis stoit o bidu, da wsmich czy neprydu,
Szczu, trochu pobywszy, pokinesz, lubiwszy.
Ach, serdenko, hoden takij smicha,

¹⁾ З цим збірником міг я зазнайомитися в науковій роботні Бібліотеки Оссолінеуму, за що складаю щирю подяку Управам обох бібліотек, львівської й курніцької.

²⁾ Очевидно, помилка замість „prysiahaju“.

Kotryi lubit, a boit se hrycha albo licha.
 Kto wse uwazale, toy sercia ne maie.
 Ty, moia poticho, nedbay ty na lichu.
 Ach, ach, serdenko, wiray serciu momu:
 Lubluż Ja Tebe kypko bez soromu.
 Da toż pono lichu, szczo lublu ne ticho,
 Szczo tebe lubiti bez bidy ne byti.
 Ach, ach, serdenko, ne bud mały wiry:
 Boh nechay sudyt, chto Tobi neszchyr.
 Serce moie ruczyt, że, chot czas rozłuczyt,
 Bez zadnoho trudu lubit Tebe budu.
 Buduż Ja Tebe tak kypko lubity
 Wsim wperesadu, pokol prydet zyti.
 Chot idi za hory, chot płyni na mory,
 Tebe nepokinu, za more popłynu

Найближча українська пісня курницького збірника не має ніякого заголовка. На половину коротший її текст надрукував акад. В. Перетц у другій частині першого тому „Историко-литературных исследований и материалов“ (с. 170—171) з рукописного збірника половини XVIII в. в ленінградській Публічній Бібліотеці (Q. XIV, № 127). Для порівняння старшого курницького тексту з пізнішим ленінградським наведу тут останній у фонетичній транскрипції з поправленням очевидних помилок, що їх зробив списувач XVII в.

Пойду в дубровоньку,
 Гляну по світоньку:
 Немаш миленького,
 Немаш хорошого¹⁾!
 Хто в жалю споможе?
 Ти сам, кріпкий Боже,
 Побий вороженьки
 За їх неправдоньки.
 Чи я сижу в хаті²⁾,
 Чи я лягу спати,
 Стоїть мій миленький

В очах хорошенький³⁾.
 На мураві грають,
 Пташеньки співають;
 Я бідна думаю,
 Радости не маю.
 Доля проклятая,
 Мати нещасная,
 Що мене⁴⁾ зродила,
 На біду пустила.
 Повини, вітроньку,
 Скажи новиноньку,

¹⁾ В оригіналі: миленького, хорошого.

²⁾ В ор. хате.

³⁾ В ор. мои миленьки, хорошенки.

⁴⁾ В ор. мя.

Що милий ділає
Із ким розмовляє¹⁾
Знай же собі добре
Що²⁾ не інша вина:
Ти к моєї смерті³⁾

Самая причина.
Як на гробі станеш,
На могилу взглянеш,
Припомниш утіхи,
Радоснії⁴⁾ сміхи.

При перечитуванні кінця тексту цієї пісні відразу впадає в очі, що він попсований; не задержався добре в пам'яті людини, що від неї текст пісні закріплений у збірнику половини XVIII в.

Переглядаючи далші тексти, надруковані в праці ак. В. Перетца з того самого збірника, бачимо, що пісня з початковими словами „Доля проклятая, мати нещасная“ (с. 172—173) соїть у найтіснішому зв'язку з піснею „Пойду в дубровоньку, гляну по світоньку“. Ось ця друга пісня в фонетичній транскрипції:

Доля проклятая,
Мати нещасная,
Що мене⁵⁾ вродила,
На біди пустила.
Взойду на гороньку,
Гляну по світоньку:
Немаш миленької,
Немаш хорошої.⁶⁾
Пойду в дубровоньку,
Гляну по світоньку:
Ходить миленькая
Сама єдненькая.⁷⁾
Нелзя приступити,
Туги розділити.⁸⁾
Музиченьки грають,

Пташечки співають⁹⁾;
Я бідний¹⁰⁾ думаю,
Що чинити маю.
Ой, Боже мой, Боже,
Хто¹¹⁾ мні допоможе!
Побий вороженьки
Од моєї дівоньки¹²⁾.
Да текуть річеньки¹³⁾
Да барзо бистренькі:
Риба до¹⁴⁾ рибоньки,
А я до дівоньки.
Ой, гляну (я) в воду
Да на свою вроду:
Ой, видиться, красна,
Да доля безшасна.¹⁵⁾

¹⁾ В ор. Повинтам вѣтронку, скажу (!) новинонку, || Цо милый дѣлаеть и с кем разговляеть.

²⁾ В ор. Знайте себѣ добре, цо.

³⁾ В ор. смѣрти.

⁴⁾ В ор. на утѣхи, радостные.

⁵⁾ В ор. Что меня.

⁶⁾ В ор. Немашъ милѣнкой, немашъ хорошей.

⁷⁾ В ор. единенкая.

⁸⁾ В ор. раздѣлити.

⁹⁾ В ор. пташички весѣвають.

¹⁰⁾ В ор. бѣдны.

¹¹⁾ В ор. кто.

¹²⁾ В ор. Побѣй вороженки от моеи девонки.

¹³⁾ В ор. реченки.

¹⁴⁾ В ор. да.

¹⁵⁾ В ор. Ой видитца красна, да доля бѣсша(с)на.

Між першим і другим наведеними оце текстами заходить одна різниця, а саме, що в першому співачка виливає свою любовну тугу за своїм милим, у другому змальована туга співака за своєю любкою. Обидва тексти вийшли з однієї й тієї самої пісні, що заховалась саме в курніцькому збірнику. Цікаво, що хоча пісня „Доля проклятая, мати несчастная“ ще більше попсована ніж „Пойду в дубровоньку, гляну по світоньку“ в порівнянні з первісним текстом, більше попсований текст заховав любовну тугу співака по своїй любці з первісного тексту. Ось-цей первісний текст пісні:

Poydu w dubrowonku,
Chlanu poswitonku:
Nemasz milenkoi,
nemasz chorochoi.
Ktoz zalu pomoze?
Oy ty kryпки Boze,
pobiy worozenki
od moiey diwonki.
Nech switom nemutiat,
Zdradonki ne krutiat.
Prynes mene, Boze,
do moiey (ho)spoze,
Nech swoje serdenko
potiszu nudnenko,
A moie oczonki
nech otrut slozonki.
Oy tiazkoz mi, tiazko,
holowoncy wazko:
Bidna, holowonko,
bez tebe, diwonko.
Sirota neznaiu,
Sczo czynity maiu;
hde tebe szukaty,
ne mohu zhadaty.
Powini, witronku,
Skazy nowinonku,
Sczo luba dilaie,
Skim sie zabawlaie.
Pod lisom ryczonka
Oy szumit bystronka:

Ryba do rybonki,
A ia bez diwonki.
Dikiie zwierata,
moie sokolata,
Nech ia zwami stanu,
na miuiiu chlanu.
Moiaz to diwczynu
krasnaia kalina:
Jak ze nelubity,
Czomuz nesłuzyty.
Na murawi hraiut,
Ptaszonki spiwaiut,—
Ia, kozak, dumaiu,
lubosty neznaiu.
Dolaz nesczasnaia,
Maty proklataia,
Sczo mene zrodila,
na bidu pustyla.
Czy ia lachu spaty,
Czy ia siadu wchaty,
Stoit ma milenka
Woczach horoszenka.
Nechay hoczay zhinu,
Jesce nepokinu,
pokol zyt(i)a stane,—
pomozu, muy Pane.
Smerty, chde bywalesz,
Czom ne przywalesz?
Steli mohilonku,
Vmru zadiwonku.
Koli nach¹⁾ (sic) chrobom stanesz,
namohilu chlanesz,
Vroni slozonku
day namohilonku.

Третя українська пісня курніцького збірника дозволяє з тексту пісні „В смутной хвилѣ, смажной долѣ для якой причини“, надрукованої в праці ак. В. Перетца (с. 168) із рукописного збірника віршів і пісень у Бібліотеці ленінградської Ака-

¹⁾ Очевидно, помилка зам. „nad.“.

демії Наук з-перед 1729 р., виділити вставку, що не належить до тексту пісні. Сам текст пісні курніцького збірника більше правильний і виглядає ось-як:

Smutna chwila wsmaznuy doli ziaкои¹⁾ pryczyny ?
 Wden y wnoczy płaczut oczy dla lubey²⁾ diwczyny.
 Bez prestanne serce smutno otym rozmyslaie³⁾,
 Wik prymaty, newmiraty sposobu nemaie⁴⁾.
 Zyt wlubosty wodlechłosty ruwna sme(r) ty nuda⁵⁾,
 awmiraty ieszcze znaty nit Bozoho⁶⁾ suda.
 Stworeo nebes⁷⁾, ty dorochy, ty steszki prostuiesz,
 Ty od ⁸⁾ wika czołowika na rukach pistuiesz.
 Bez twey woli włos naymneyszy nepuyde⁹⁾ wzahubu:
 Wodnym słowi na chołowi wsych¹⁰⁾ znaiesz rachubu.
 Preswiataia twoia wola nech nadm(n)oiu bude¹¹⁾.
 Tebe wziaty wpersze swaty, potym chocz u lude.
 Bo bez twoho preznaczenia prozna moia tucha:
 Ty sam daiesz, obiraiesz, a ne lude druha¹²⁾.
 Tak¹³⁾ na twoiu swiatu wolu wsenko¹⁴⁾ poruczaiu
 Tob i poi u p i s n w p o k o i u¹⁵⁾, Tebe weliczai u.

По рядкові „Ти од віка чоловіка на руках пістуєш“ приходить у надрукованому тексті ось-яка вставка:

Ой, не ходи, сердце мое, миленький, за мною;
 Сам ти знаєш, самъ вѣдаєшъ: нерѣвня с тобою.
 Ой, ти пань, ти богачъ, да не зровняємся,
 Тилко наша сухотонка, що ми кохаємся.
 Любилися, кохалися, нас мати не знала:
 Не дай¹⁶⁾, Боже, ростатися, якъ черная хмара.
 Ой, пливай же, селезеню, розмахай водою;
 Ой, любая розмовонка, серденко, с тобою.
 Нехай судят, нехай гудят¹⁷⁾ хоч на свое лихо,
 Ми с тобою, сердце мое, любѣмся тихо.

1) Відміни надрукованого тексту такі: В смутной хвилѣ, смажной долѣ для якої. 2) любой. 3) Безпрестанно сердце вяне о чом розмишляти. 4) приймати, еще знати способу не маєть. 5) равно смерти нужда. 6) нѣсть Божия. 7) Створца неба. 8) от. 9) Без Божой волѣ влосъ найменший не пойдетъ. 10) В одномъ словѣ на головѣ всѣмъ. 11) со мною будетъ. 12) Замість цих трьох рядків маємо в надрукованому тексті один; Самъ Богъ друга назначаєть, а потом и люде. 13) Я. 14) усе. 15) пѣснь покою.

16) Надруковано: Нехай.

17) Надруковано: чудят.

Четвертий і zarazом останній український текст у курніцькому збірнику це „Piesn Ruska“ з поч. „Diwoyka tiazeyko wzdychaje.“ З дуже попсованим текстом заховалася ця „шалма свѣцкая“ в галицькому співанику з початку XVIIIв. Видав його ак. Михайло Грушевський в XV й XVII томах „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“. Пісня, про яку тут мова, надрукована на сс. 43—45. Сам співаник дістався в рукописну збірку Ан. Петрушевича в Бібліотеці Народного Дому у Львові (ч. 135). На лл. 48б, 49аб приходить тут оця „шалма свѣцкая“¹⁾:

Дѣвчиночка тяжейко вздыхає.
А щож собѣ за туженку задає?
Краса з личенка испала,
Чорни очи заплакала.
Нетайная мужа,
Що ходит без мужа.
Щож тому за причина?

Чемъ рубочѣком очейки криєш
И дробніє сліозойки сѣєш?
Прошу, нехай буду знати,
Чого плачешъ, якої страти.
Не псуй головонки,
Знайдем способонки,
Порадимъ ты здорову.

Ой, друженку, друженку мои лубий,
Ой, плачу ж я своєи згуби.
А чужая сторонойка,
Бѣдѣна ж моя голово[и]нка.
Нетайная мужа,
Що ходит без мужа.

Що ж тому за причина?
Я ся єму о вѣсем звѣрила,
Да щом его крѣпко любила:
Постѣлалам постѣлойку,
Подкладалам подушечку
Єму под голови,
Тѣшачися слови,
Мовила, що мой власний.

¹⁾ Наводячи текст пісні, вношу в рядки надрядкові знаки.

24.351
Львівська бібліотека
АН УРСР
ч. 60564

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 4223

А я єму хусточьку шила
 И рутяний вѣночок вила,
 А он, тоє одобравши,
 И поихал, не жегнавъши.
 И самъ не буває,
 И знати не дає,
 А я в тузѣ сиротойка.

Ойцевъський, материн синец
 Казался род(о)мъ волинец.
 Самъ поихал в дорожейку,
 Сушит мою головоюку.
 Нетайная мужа,
 Що хожу без мужа.
 Щож тому за причина?
 Ой, покин плакати,
 Тяжко нарѣкати,
 Богъ бо о томъ знає.

При перечитуванні цього тексту відразу впадає в очі, що він сильно попсований, На жаль, і старіший курніцький текст не цілком поправний, хоч далеко більше поправний і повніший від наведеного оце тексту. У порівнянні з першими трьома українськими піснями остання українська пісня курніцького збірника написана пізнішим письмом, але вона написана швидше ніж польська пісня „Dni w życiu stroskane“, два останні рядки якої написані аж по тексті української пісні. Ось ця

Piesn Ruska:

Diwoyka tiazeyko wzdychaje,
 Sezo swoho druzboyka nemaie;
 kraszy zliczoyka yspały, czorne oczy zapłakali.
 Nechay taia nuza, sezo chodysz neduza,
 Sezo to zapryczyna?
 Czom oczki ruboykom kryiesz,
 Czom drubny slozoyki siiesz?
 Nechay, proszu, budu znaty, czoho płaczesz, wiakuy
 straty.
 Netuz chołowoiki, znaydem sposoboyki,
 poradym sie zsoboju.
 Oy druzboz, druzboyku muy luby,

Nedoli ia płaczu, nezchuby¹⁾:

Wlubostys²⁾ mie wprawiw krasnu, odkazywaw, szco muy
własny

teper (w) dorozoyku (w) swoju storonoyku

Odiechaw muy spodar.

Batkowi, matery(n) syneć

Nazwaw sie rodom wołynec;

kazałam mu syrotoyka: dalekaia dorozoyka,

Zabudesz lubosty, a un³⁾ poszczyrosty

Obiciaw sie powernuty.

Zwiryłam sie iomu buła,

Szcom iocho krypko lubyła.

Un, to wsieyko poprymawszy⁴⁾, y odichaw, nekazawszy;

nisam nebuwaie, niznaty nedaie,

a ia syrota wtuzosty.

Nedamia⁵⁾ serdeyku woli:

Nebude znaty nedoli,

bo tak umiiut lubosty: chotiaj chto

prymie y wehosty⁶⁾

Zawiernocho słuchu, maie wzamian tuchu,

ale treba terpiety.

Dwa misiacz(e)yki minuli, iak mi wwiernuty (sic) ⁷⁾.

Teper iuz bolsz niz chodoyka⁸⁾, och lichaia prychodoyka,

Czom znaty nedaiesz, czom neprybywaiesz

do mene, diwoyky?

Terpiaczy(m) wnachorodoyku⁹⁾

daie boch¹⁰⁾ wsiem zasłuzoyku.

Terplu a bochu molusie, buded (sic) um (sic)¹¹⁾

muy, nezurusie;

koli mni znim zyty bude buch¹²⁾ sudyty,

buch otum nech radyt.

В останньому тексті бачимо найбільше польонізмів із усіх пісень, заховані тексти яких дають наглядне свідоцтво, що їх списував собі поляк, або спольщений українець, як на це вказує головню нерозрізнювання *z* і *x* у списувача. Непоправність запи-

¹⁾ = не згуби. ²⁾ = В любости-сь. ³⁾ = вун (він). ⁴⁾ = поприймавши. ⁵⁾ = Не дам я. ⁶⁾ = і в гості. ⁷⁾ Може: як ми обіцявся вернути. ⁸⁾ (= годойка. ⁹⁾ = в нагородойку. ¹⁰⁾ = Бог. ¹¹⁾ очевидно, будет вун (він). ¹²⁾ = Буг (Бог).

сів текстів пісень і відмінність їх у двох збірниках указує, що вони записані з уст того, хто співав їх. І тут бачимо наглядно, що чим пізніший запис пісні, тим більше попсований і розложений. Таким робом і давній запис пісень у курніцькому збірнику й ступінь їх збереження промовляють без сумніву за тим, що при всіх чотирьох текстах маємо діло з зразками української лірики XVII в.

Два „старосвітські отченаші“ з часу Шашкевича.

До Зеленої в оттинійському деканаті, колись львівської, а тепер станиславівської єпархії, прийшов на адміністрацію по своїй ординації Михайло Галиковський (народивсь 1812 р.), що пізніше став там і парохом. Місцева метрика, яку мав я в руках завдяки радн. Юліянові Мудракові, зберегла цікаве свідоцтво праці нового пароха. З великим трудом прийшлося йому навчити своїх парохіян правдивого отченашу, що заступив два попередні, місцеві, старосвітські. На вічну пам'ятку вписав їх Галиковський у метрику й лишив таким робом для науки два цікаві документи місцевої релігійної освіти при кінці 30 рр. XIX в. Записи молитов не свідчать про те, щоб Галиковський належав до гуртка Маркіяна Шашкевича. Текст старосвітських молитов записав він латинкою, а свою увагу зробив польською мовою. Обидва записи Галиковського подаю ось-тут у тексті й правописі оригіналу.

М. Возняк.

Otczenasz I-szyj staroswiecki Zeleński, któren niżej podpisany na pamiątkę wieczną zanotował.

Na hori nenski, na zemly oddalenski stała Preswiataja Diwa, pid Otcem Nykolajom spała, pid czudownym obrazom, pryszczow idni Isus Chrystos: mamko moja, pryszczow jem tia pobużaty. Synku miy małenki, son my sia snyw na tia straszneki, szczos na Chresti rozbywany, szczos na Chresti zwiezany, tecze twoja krowcy doli krestom, tiło twoje widpadaje, jak kora wid derewa, derewec wszelakiy persty bije, ternowy winec na hołowu kłade. A w Nediłenku do obidonky, a w sóbótonku, koły sonienko schodyt, tohdy

Isusa Chrysta zaruczenku wodyt. Zweła jeho na Utrєnie, z Utrєnie na Wsenoczne, z Wsenocznoho na służbu Bozu, z służby Bożoji na szympory, z szimporiw na syne more. Za tym synym morem Biłyj kamin łeżyт, за tym kamenem stoły preстоły, за tymy stołamy Isus Xtos łeżyт, hołowku spuszczinie, ruczki izłozinie, nizky rozprosterynie, за нас hrisznych 5 razy muky położyw, 5 raz за нас hrisznych muki pryjmyw. Pryjszow Pawło z Petrom: hospody Isuse Chryste, szczo ty dumajesz? szczo ty за нас 5 razy muki pryjmajesz, i swoju krowciu proływajesz. Koły wam zyl moj muki, wozmit że wy krest w ruki, i pidit po wzdowz swita, koho zdyblete, czy stare, czy małе, cy slipe, cy chrome, cy durne, nauczыjте. Chto тоj preswiatoji Diwy bude wmity howoryty, за Chrystowu matier zhadowaty, szczo за нас muki prymała, swoju krowciu proływała, то bude wid P. Boha łasku maty, i tomu sia bude ray dopyraty, а pekło замыkaty. Budy Imia Hospodne błahosłowєnno od nyni i dowika. Amin.

Druhyj otczenasz.

Oy tam more, а sered mori Cerkowci z troma werchamy, а wti Cerkowcy Xtos sumyrnenki, kotony (sic, kotory) нас 7 raz widkupyw, 7 raz proswityw. Idy, Petre, на wkray swita, propowiday Ewanhelyje po switu, а chto bude тоj howoryty, тому bude pekło zamknene, а Nebo otworene.

Te Otczenaszы podpisany, gdy przybył do Zielony, zastał i z wielką trudnością co prawdziwego Oyczenaszu mógł nauczyc swych Parafian.

Halikowski
Paroch Zielony.

Псевдо-посланіє Маркіяна Шашкевича.

Написав *Кирило Студинський*.

У львівському сатиричному органі Осипа Мончаловського п. н. „Страхопудь“ за рік 1887 в ч. 4 появилася друком вірш:

Не-Овидовы Heroides.

Посланіє Маркіяна къ своїмъ просвѣтнымъ інтерпретамъ.

Автор під віршом не підписався, хоча немає сумніву, що був ним Яків Головацький, ровесник Маркіяна Шашкевича, співвидавець „Русалки Дністрової“ (1837), впорядчик „Галицких Приповідок“ Григ. Ількевича (1841), чоловік, що по смерті Шашкевича продовжував його національну роботу, видаючи із своїм братом Іваном у Відні дві часті „Вѣнка“ (1846 і 1847), виголошуючи на соборі вчених (1848 р.) свою „Росправу о язиці южноруськім і єго нарічіях“, а з поч. 1849 р. „Три вступительніи предподаванія о руско́й словесности“, навіяні глибокою пошаною для рідної мови, пісні, культури і для зв'язків з письменством на Україні.

Одначе немовби якась зловіща доля йшла слідом за видавцями „Русалки Дністрової“.

Найкращого з-поміж них знавця мови, Маркіяна Руслана Шашкевича (ур. 6. XI. 1811 р., ум. 7. VI. 1843 р.), ентузіаста для єднання з Україною, що немовби нарочно для цієї цілі добирав поетичні та прозові теми про бандуристів, запорожців, про Богдана Хмельницького, що велів своїй пісні линути понад Дніпро і Чорне море, що вслід за Яном Коляром вітав думками між Слов'янщиною, зломили гіркі й важкі незгоди на 32 році життя.

Другий співробітник „Русалки Дністрової“, Іван Далибор Вагилевич (ур. 2. IX. 1811, ум. 10. X. 1866 р.) у хвилині, коли галицька земля будилася із сну у пам'ятний 1848 рік, а для її повного відродження треба було здорових рук і розумних мозків—опинився у польському таборі, де й змарнувався недоцінений поляками, а забутий серед своїх.

А третій із них, безсумніву, талановитий і освічений, Яків Ярослав Головацький (17. X. 1814, ум. 3 (15) V. 1888 р. у Вильні) вже від р. 1850 почав склонюватись у сторону Росії, творив нову літературну мову, напестрену церковщиною і російщиною (що її

ніхто за свою прийняти не хотів і не міг), хоча мав джерело у рідному слові й пісні та у творах клясиків з України. Катедри української мови і письменства у львівському університеті він не розвинув, молоді для студій над рідним письменством не виховав, а своєю діяльністю вводив розлад і хаос у ледви прозябаюче життя народу, що рвався до збереження свого національного обличчя та у прямованні до своєї самостійности зустрічав колоди і глум саме від того чоловіка, що від 1837-49 року про неї говорив і сам у неї вірив.

Було це немовби якесь прокляття над галицькою землею, що два люди, які її будили із сну, кінчили не то що зневірою, але зрадою своїх найкращих мрій, виплечаних у молодості, вилеліяних серед переслідувань і поневірки.

Гарна була молодість Якова Ярослава Головацького, проведена на самоосвіті, на збиранні народніх пісень, на його наукових екскурсіях серед слов'ян, на його листуванні з сербами, словаками і чехами, що були для нього учителями, а для галицького письменства щирими помічниками і радниками.

Але як світла була його молодість, так невесела була його старість, хоча прожита серед достатку та десятиох наукових і ненаукових титулів, численних царських милостей, подарунків і ордерів. А сумна вона була тим, що нема хіба нічого страшнішого для людини понад те, коли вона топче власними ногами і зневажає власним пером свої молодечі пориви і працю, на які тільки висока ідейність здобутись могла.

Таким топтанням свого світлого минулого були Як. Головацького: „Не-Овидовы „Heroides“.

Що Головацький в часі свого побуту у Вильні був пильним дописцем до галицьких русофільських часописів, а зокрема до „Страхопуда“ і „Бесѣд-и“, про це знаємо із статті їх редактора, Осипа Мончаловського (1858—1(14) XI. 1906 р.) п. н. „Яковъ Федоровичъ Головацкій“, друкованої вже по смерті останнього в „Бесѣд-і“ за рік 1888, де на стор. 120 читаємо:

„Живя въ Вильнѣ и трудясь въ должности, не забывалъ Я. О. и своего тѣснѣйшаго отечества, Галичины. „Слово“, затѣмъ „Проломъ“, изданія „Галицко-русской Матицы“, а въ послѣдніи два годы и „Бесѣду“ поддерживалъ Я. О. своими многоцѣнными статями и совѣтами. Бодрость и свѣжесть ума не оставляли Я. О. до послѣднихъ дней, якъ о томъ свидѣлствуютъ мелкіи статейки въ сатирическомъ журналѣ „Страхопудъ“, для котораго онъ еще нѣсколько недѣль передъ смертю прислалъ остроумныя статейки, помѣченныя буквами Я. Г.“

В дійсності видрукував Головацький під згаданими буквами у „Страхопуд-і“ за роки 1887 і 8 декільки заміток, звернених проти поляків, жидів, Австрії, галицьких українців і німців.

І так „Загадка“ Лазаря Барановича до сих поръ нерозгаданная“ присвячена полякам. Головацький зібрав із твору Барановича: „Lutnia Apolinowa“ колючі приповідки про поляків (1887, ч. 12).

В другій статтейці, п. н. „Полякующіи Русскіи“, накинувся Головацький на Спасовича, Пипіна, Ланіна і на галичан, „докторовъ Чертівськихъ (чи не Огоновських), Дзыбликовъ, Савчинскихъ“, що будьтоби влюбилися в Польщу, а за нею „даже наши нарядники україноманы по видимому ухаживаютъ“ (1888, ч. 4).

У фейлетоні „Есть-ли евреи нація — существуетъ ли жидовскій народъ?“ писав Головацький, що жида схилюються заєдно до сильніших, тому вони на Угорщині — мадярами, в Німеччині — німцями, в Росії — рускими, в Галичині — поляками, а рідко признаються до русинів. Коли гайдаки погрожували їм нагайкою, жида казали, що вони василіяни, про що „40 лѣтъ тому назадъ писалъ Яць Балагуръ (Як. Головацький) въ „Вѣнкѣ“ 1847, II, стр. 360. Сам Головацький збирав свого часу єврейські, жаргонові пісні, „въ которыхъ ясно изображается духъ евреевъ и представляется „жидовскій жаргонъ“. У статтейці передав Головацький декілька жидівських пісень, записаних ним у Дрогобичі, Косові і Бродах та накликував Ротшільдів, Гіршів, Бляйхредерів, щоби видали жаргонові пісні, коли хочуть дати доказ, що жида є нацією (1888, ч. 6).

З історії відомо нам, що на місце „Dreikaiserbund-y“, „союза трьох цісарів“ (німецького, австрійського і російського) з вересня 1872 року, коли він уже в р. 1878 почав хитатися з причини балканського питання й остаточно сам 1884 р. розв'язався, утворено з поч. 1883 р. „Dreibund“ („союз трьох держав“ між Німеччиною, Австрією та Італією). Очевидна річ, що „союз трьох держав“ був звернений проти Росії. Його поновлено 6. V. 1891 року на 12 літ.

„Союз трьох держав“ Головацькому не подобався і тому він написав свої міркування у статтейці: „Николай Гоголь — политическій пророкъ“.

Пророцтво Гоголя добачував Г-ий в „Повѣст-і о томъ, какъ поссорился Иванъ Ивановичъ съ Иваномъ Никифоровичемъ“.

„Говорятъ — началъ Иванъ Ивановичъ — что три короля объявили войну царю нашему (три королі: прускій, польскій (австрійскій) и новоиспеченный италіянскій) за-

ключили тройственный союзъ противъ русскаго царя, пока не появился „въ печати договоръ, или, какъ другіе пишуть, заговоръ“.

Але „чтожъ это за война? и отъ чего она?“ — і дав відповідь, що з Туреччиною за Болгарію.

„Но конецъ концемъ вы согласитесь, господа читатели, съ тѣмъ, что Николай Васильевичъ Гоголь — настоящій политическій пророкъ, предсказавшій нынѣшніи историческія событія сорокъ лѣтъ тому назадъ“ (1888. ч. 8).

Про останню статтейку маємо згадку в досі недрукованому листі Ос. Мончаловського із дня 8 (20) VI. 1888 р. такого змісту:

„За присланную хорошую статью: „Гоголь — политическій пророкъ“ искренне благодарю, но позвольте, Глубокоуважаемый Яковъ Ѳедоровичъ, что окончаніе ея немного измѣню, — страха ради прокураторскаго“.

Нав'язуючи „нарідникамъ україноманамъ“ „ухаживаніе“ за Польщею, Яків Головацький старався дати докази в розмові з німцем п. н. „Розличіе между Русскими а Руськими“, що між ними є така сама різниця, як між *deutsches und teutsches Volk*, *deutsche und teutsche Sprache*. А різниця у виголошуванні така сама, як у німців. Один із них говорить: *Eine gute Gans ist eine gute Gabe Gottes*; а другий виголошує: *Eine jute Jans ist eine jute Jabe Jottes*.

Яків Головацький навів вірш Шевченка в перекладі Н. В. Гербеля:

„Гетманы, гетманы, когда бы вы знали,
И вставши, взглянули на тотъ Чигиринъ,
Что вы обряжали, гдѣ вы пановали —
Заплакали-бъ горько и врядъ бы признали
Козацкую славу въ осколкахъ руинъ“.

— Да вѣдь то руській языкъ! — сказаль удивленный нѣмецъ.

— Да, рускій и руській, значить...

— Одинъ“ (1887. ч. 20).

До таких висновків дійшов учений Як. Головацький на склоні своїх літ, щоб забавити галицьких читачів „Страхопуда“, а доскулити „нарідникамъ україноманамъ“.

Та ще одну статтейку видрукував Головацький у „Страхопуд-і“ п. н. „Русській и вѣнскій Сѣчовикъ“, а в ній глузував із віденських січовиків, що збиралися (!) відбивати „нашу вкраїнську Дніпрову Січ, тай поставити нашого гетьмана і князя Пантелу І-го (Куліша), коли не схоче Кобург“. Союзниками їм будуть поляки, німці й Бісмарк, бо вже і так насадили німецькі колоністи картоплю і назви місцевостей змінили на німецькі. Віденські січовики будуть помагати Бісмаркові, але поки-що не

буде війни, бо в польських панів „не стало грошей на козацькі штани“ (1888, ч. 1).

Очевидна річ, що остання сатира на січовиків була відгомоном статті філософа Едуарда Гартмана (1842—1906), інспірованої канцлером Оттоном Бісмарком (I. IV. 1815 — 30. VII. 1898), а поміщеної у часописі „Gegenwart, Wochenschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben“ 1888, том 33, ч. 1-3 п. н. „Rußland in Europa“¹⁾.

Було це на переломі 1887—8 р. Над Європою стояла чорна хмара, що заповідала війну, наразі між Австрією й Росією, з приводу уступлення кн. Олекс. Батенберга і укняжнення Фердинанда Кобурга. Та не було сумніву, що услід за цим спалахнула би ново-французько-німецька війна, а з нею загальноєвропейська.

Бомбою, що сполошила воєнних демонів, була політична стаття Гартмана, що розглядала справу поділу Росії на випадок некорисного для неї висліду війни. На думку Гартмана, Фінляндія припала би тоді Швеції, Бесарабія — Румунії, з Естонії, Ливонії, Курляндії, Ковенщини і Виленщини утворено би Балтійське королівство, а „сточище Дніпра і Прута було би улажене, як Київське Королівство“.

Гарантію стану посідання Швеції й Балтійському Королівству дала би Німеччина, Румунії й Київському Королівству — Австрія, на основі відпорно-зачіпних союзів проти Росії, при підчиненні воєнних сил тих держав, вразі війни, проводів Німеччини й Австрії. В Польщі повернули би до сили умови поділу з 1795-го р., корисні своїми стратегічними границями; Австрія одержала би вільну руку на Балканах. Новонабуті землі були би тягарем Німеччині й Австрії, та вони мусять покористуватись засобами Польщі в можливій, пізнішій війні з Росією. На думку Гартмана, „при повній нездібності польської нації до самообмеження своїх пристрастей і до політичної поміркованости в її жадах, самостійне Польське Королівство не залишило би інтриг і змов, поки не підібрало би під свою владу всіх країв, що колинебудь були під Польщею, та у своїй манії великості було би постійним джерелом небезпеки для світового мира, ще більше ніж Росія“. Ці причини приневолять Німеччину й Австрію перемогти знану неохоту збільшувати кількість своїх польських підданих.

„Зазначеного цим способом зменшення Росії на 16¹/₃ міл. неруських жителів і на 18 мільйонів у Київському Королівстві об’-

¹⁾ Дуже гарну аналізу цієї статті подав др. Степан Томашівський у статті „Бісмарк і Україна“ в „Літописі політики, письменства і мистецтва“ 1924, стр. 66, 82, 114, 178 і д. З неї я користаю.

єднаних білорусів та українців — значить, страти більш 35 міл. душ — повинно би бути доволі, щоб з'ясувати і найбільш віруючому мрійникові про володіння над світом, що Європа все ще має способи, щоб деревина не росла в небо“.

А втім, і обкросена Росія збереже необхідні життєві умови, щоб далі бути великою державою і сповняти культурну місію в Азії: вона матиме ще 54 міл. людей з доступом до Балтійського, Чорного й Каспійського моря.

Загально вірено, що за Гартманом, автором-філософом, скривався автор-політик і то з неабияких, сам Бісмарк, а це напсувало гумору царській владі й тому до війни не дійшло. Сама концепція Гартмана віджила у світовій війні у зміненій формі, а серед воєнних невдач Росія стратила чимало земель неруських, польських і українських на користь нових державних творів, а між ними й Польщі.

Не розумів пересторог Гартмана Яків Головацький і тому піднімав на глум українців, не думаючи про те, що до війни не дійшло тільки тому, бо на царській Росії терпла шкіра перед можливими територіальними стратами на випадок некорисного висліду війни.

Одначе на рівні з царською владою ненавидів Головацький Німеччину й Бісмарка, якому присвятив ще одну, щоправда, мало дотепну статтейку про сімох швабів п. н. „Якъ изображался страшный *furor teutonicus* въ прежнее время и якъ представляется онъ въ 1888 году?“ (1888, ч. 4).

Такі статті видруковав Яків Головацький у „Страхопуд-і“ під своїми ініціалами **Я. Г.**

Були це дешеві дотепи старого чоловіка, царського урядовця, що могли подобатися прихильникам русофільства, а передусім тим з-поміж них, що окрім своїх партійних газет та церковних книжок нічим більше не цікавилися та вірили в могутність і непобідимість російського царя і в один „русскій языкъ“ від Вислока, чи Сяна аж по Камчатку. Говорив тут Головацький від себе, не прикриваючись нічиім авторитетом.

Але в „Не - Овидовыхъ Heroid-ахъ“ він зловжив імені Маркіяна Шашкевича, вкладав свої думки в його уста, хоча він давно помер, не міг промовити, ані проти поглядів Головацького йому нав'язуваних, запротестувати.

Яка ж була причина виступу Якова Головацького? Привід дала йому брошура професора львівського університету, Омеляна Огоновського (З. VIII. 1833 — 28. X. 1894 р.), видана львівським товариством „Просвіта“ в р. 1886 п. н. „Маркіянъ Шашкевичъ, про его жите і письма“.

Вийшла вона в етимологічному правописі, уживаному тоді по галицьких школах. Ціллю брошури було пригадати галицьким селянам про життя і значіння чоловіка, що будив галицьку землю із довгого занепаду до нового життя. Саме в 1887 р. минала 50-та річниця видання „Русалки Дністро-ої“, тому брошурка підготувала ювілей.

Писана вона складно. На перше місце поміж „руською трійцею“ вибивається у ній Маркіян Шашкевич. Його прямування до відродження нації, його любов до рідної землі, до її минулого, до зв'язків з Україною і Слов'янщиною ілюстрував Огоновський поезіями Маркіяна, оригінальними і перекладами. Відмічував теж Огоновський його дбальість про освіту рідного люду, якого мову вивів із сільської стріхи на світ, підніс її до мови письменства, привернув їй права у громадському житті. Писав також Огоновський про те, як в р. 1848 дня 2 травня зав'язано Раду руську і на вступі віддано поклін пам'яті М. Шашкевича, як проголошено тоді одність Галичини з цілим українським народом, як опісля на соборі учених, що відбувся у днях 19—26 жовтня 1848 р., Іван Гушалеви́ч (4. II. 1823—2. VI, 1903) посилав свою пісню від Сяну, Буга і Дністра на філії Дніпра і води Чорного моря, як Головацький відчитав свою важну „розправу о язиці руськім“, а в ній доказував, що він є „осібним, самостійним і стародавним“ та різним від мови московської і польської.

Одначе всі ті самостійницькі прямування, на гадку Огоновського, підтинали російські учені (Погодін), свої власні люди (Зубрицький) та „руські слабодухи, задурені московськими фальшивими пророками“, що „воліли засісти до готового стола і живитись панською їдою, ніж заробляти собі на хліб насущний і аж у далекій будуччині вижидати ліпшої долі. Їм наговорено багато про могутність російського царя і відтак увірили вони, що належать справді до великого, російського народу, перед котрим тремтить вся Європа. Такі обаламучені русини перестали займатись долею рідної мови і народности та гадали собі, що їм для добра батьківщини не треба вже нічого робити бо всяка поміч прийде непохибно з Росії. Тому то стидались вони писати по руськи і намагались заступити в письмі рідну мову якоюсь дивовижною мішаниною, в котру входять слова і звороти мови церковно-слов'янської, руської, російської (московської), польської тай зразки складні німецької. По російськи не вміли вони ще писати, а впрочім боялись заявити себе москалями перед урядом цісарським“. (стр. 87).

Одначе, писав Огоновський, „нашій безталанній батьківщині прийшла поміч від України саме тоді, коли руський люд

остався без провідників, коли руська мова вертала до давнього свого пристановища — до хлопської хати. Україна подала руку Галичині і відвернула її від пропасти, в котру летіла стрімголов“. Тут виступив вже був значно раніше Котляревський, що „підніс на Україні мову мужиків (хлопів) до мови письменної“. „Відтак час від часу появлялись інші талановиті мужі, що видавали письменні твори в мові рідній, одначе ні один з них не достиг слави Шевченка. Хотяй його твори були звістні на Україні вже в сорокових роках цього століття, то в Галичині заговорили про Шевченка аж по його смерті (1861 р.). Мов гомін труби архангела здвиг галицьких русинів з мертвоти духової голос апостола правди і науки, — голос безсмертного кобзаря. Всі русини в Галичині стали читати пісні і думи віщого поета Шевченка, що звіщав своїм землякам братерство братнє, свободу і волю, що повставав проти самоволі володарів, проти всяких кривд, які робили пани людям бідним. Особливо молодь руська виривала один другому з рук твори кобзаря і загорілась любов'ю до найменшого брата, котрий без просвіти коротав вік невеселий. Здавалось тоді, що Русь галицька займе вже раз гідне становище супротив поляків, що всі полюблять свою мову і свою народність“ (стр. 89-90).

Та прийшов зловіщий рік 1866. „Прусаци побили австрійське військо під Садовою і завдали Австрії удар тяженький. Тоді московські слов'янолюбці переслали галицьким своїм приятелям тую вість, що Австрія ось-ось розпадеться та що Росія ще в осені 1866 року забере Галичину. І от наші слабодухи набрали відваги та й в часописі „Слово“ заявили перед світом, що галицькі русини не є русинами, але росіянами (москалями), що ми досі дурили себе і других, мов то ми русини. Ми бо — говорили приятелі московських слов'янолюбців — належимо до великого російського роду, що числить 60 мільйонів душ; наша мова — російська, а не якась малоруська; тепер ми відразу станемось сильними та не убоїмось ні поляків, ні німців, бо хто посміє стати против царя російського. Досі не могли ми цього явно сказати, бо гадав би хто, що хочемо відірватись від Австрії і прилучитись до Росії, але тепер Австрія, поборена прусаками, то нам про неї байдуже; ми маємо свого батька, що нас до себе забере“ (стр. 90—1).

Стаючи на становищі окремішности українців, Огоновський послуговувався ненауковою теорією Фр. Духинського про туранське походження великоросів, що бутьтоби вони „повстали з накорінку чужого, а цим накорінком були фінни, що сиділи в північних сторонах від Руси, а тоті фінни змішались з двома

слов'янсько-ляцькими племенами в'ятичами і радимичами, котрі сиділи в тих сторонах, де тепер лежить Москва" (стр. 92)¹⁾.

„Ми є, писав Огоновський, народом самостійним і зовемося русинами, почавши від десятого століття, отже через дев'ять віків. Проти назви „Русь“ станула назва „Москва“ в віці дванадцятім, коли на північ від Руси утворилося окреме князівство суздальське, а опісля велике князівство московське, котре в шістнадцятім віці стало називатись царством московським. Назвою „Русь“ визначувалась наша батьківщина аж до віку сімнадцятого, коли то царі московські прозвали цим іменем свої землі, а також Україну по лівім березі Дніпра. Тоді то наша батьківщина втратила свою назву з волі сильних царів і проте була приневолена оглядатись за іншим призвищем, щоби не пропасти без сліду межи народами Європи. Але всякі інші назви означали тільки частину нашої батьківщини і не могли довго устоятись. Такими назвами були: „Мала Русь“, (супроти Велико-Руси, або Москви), полуднева Русь, Гетьманщина (назва від козацьких гетьманів України). Найліпшою назвою є „Україна“, бо означає більшу часть нашої вітчизни. Тому то деякі патріоти руські зовуть Україною цілу Русь, галицьку, українську і поліську, а відтак руську мову називають українською“ (стр. 93-4).

Закінчив Огоновський свою популярну брошуру похвалою для народної партії в Галичині, що почала розвиватись у шістдесятих роках, видавала часописи „Вечерниці“ (1862-3), „Мету“, (1863-5), „Ниву“ (1865), „Русалку“ (1866), „Правду“ (1867-70, 72-80), „Діло“ від 1880), для її діячів, а зокрема для пок. Вол. Барвінського (25, II. 1850 — 3, II. 1883 р.), для письменників з Буковини, що йдуть рука в руку з галицькими українцями, а вкінці згадав про те, що „на Україні не вільно тепер по руськи писати і говорити“, хоча Хмельницькому, як з'єднав Україну з царем московським, „обіцуювано зберігати всякі права народні і хоча в Росії хіснуватись даром божим — мовою, іншим народам не борониться“ (стр. 95-101).

Це був би зміст брошури Ом. Огоновського про Маркіяна Шашкевича. Автор ні одним словом не подразнив особисто Головацького, а навпаки не на одному місці згадав про нього як про члена „руської трійці“ і про його заслуги на полі галицького відродження. Може подразнила Головацького обставина, що в брошурі про Маркіяна визначено йому перше місце, але його признав за ним сам Головацький у „Вѣнку“ за рік 1847, так само писав про нього Микола Устиянович і так оцінювало його громадянство у 1848 році.

¹⁾ Про Духінського гляди: М. Возняк: „Під гаслом: На Дніпро до Києва“, Діло 1935. ч. 96-8 і 100-101.

Одначе заболіли Головацького широкі згадки в брошурі Огоновського про „руських слабодухів“, бо до них він також належав. Міг Головацький вдарити на Огоновського за його думку про туранське походження великоросів, але не мав права накидатися ані на Шевченка, ані на Куліша, ані на галицьке українство та підсувати йому залежність від поляків, мниму вислугу польській справі й фарисейство супроти власних починів. І не мав права Головацький глузувати з імени „Україна“, бо такої самої назви уживав Шашкевич у своїх творах. А що найважливіше, не вільно було Головацькому зловживати заслуг, праці та поглядів Шашкевича, що стояли у різкій суперечності з пізнішими поглядами Головацького, а не з тими, що він мав їх до 1849 року.

Вірш Головацького, писаний, без сумніву, талановито, але з чималим цинізмом і ненавистю до українства, а що мені доведеться звести думки автора до властивих границь, я передаю його в цілості:

Не-Овидовы Heroides.

Посланіє Маркіяна къ своимъ просвѣтнымъ интерпретамъ.

Галичо-Вкраїны вы вождї, Головы тожъ „Просвѣты“!
Пішу зъ-за грѣба до васъ въ фѣрмѣ Овида стихѣвъ.
(Вы профѣсоры, знѣете дати цѣну гексамѣтрамъ,
Тѣже змѣркуєте вы, добрый ли мой пентамѣтръ.)

Знѣть, Омелѣне, тобѣ, и тобѣ, Олексѣндре великій,¹⁾
Вжѣ переѣлась хвальба вѣчна тогѣжъ кобзаря;
Мало вамъ стало все одногѣ величати Шевченка,
Або велѣли Ляхи ще и уніта найти;
Або вы хочете мѣлкость свою тѣкъ хитро покрыти,
Слѣвлячи бѣдѣто другіхъ, що вѣмъ тѣ подобны оні.
Тѣкъ и на гѣдку моѣ прійшло вамъ доброе імя,
Тѣкъ и звѣрушили вы тихій во грѣбѣ мой сонѣ.

И загудѣло въ просвѣтныхъ подѣяхъ всюдѣ Маркіяномъ,
Въ кѣтъ вжѣ на хвѣлю Тарасъ, въ гѣру бо ставлять менѣ.
А не тѣкъ то менѣ, якъ бѣльше нашу Русѣлку —
Нѣшу — я кѣжу, бо трѣхъ мѣла онѣ насъ батьковъ:
Именно Ярославѣ, Русѣлана-менѣ и Далиборѣ²⁾,
Зѣ нѣхъ-же лишъ пѣрвый жѣе; онѣ то и скаже вамъ все.
Дѣа и сказѣлъ же онѣ вамъ и слѣвомъ, и дѣломъ, и жѣзньню:
Якѣ то бывѣли и мы трѣшки подобны разѣ вѣмъ:
Якѣ то увлѣкшися разѣ фонетизмомъ сѣрбского Вѣка,
Мы забѣжали новымъ Русѣ одарити письмомъ.
Смѣхъ подняла изѣ тогѣ вся Русѣ розѣумна, имѣвша
Азбуку вѣчну свою; стыдно потѣмъ было й намъ!

¹⁾ Мова тут про Ол. Барвінського і про його шкільні підручники.

²⁾ Ярослав — Яковъ Головацькій, Русланъ — Маркіянъ Шашкевичъ, Далиборъ — Иванъ Вагилевичъ.

И отка́завшись мечты ребяческой въ злѣдахъ Руса́лки,
 Мы поверну́лись наза́дъ къ Руси старинной письму́.
 Я-жь и вскорѣ́ списа́лъ вамъ Чита́нку и Abecáđlo,
 Да и тѣмъ спосо́бомъ змы́лъ юности грѣхъ изъ себѣ.
 Вы же лишѣ́ за то́й грѣхъ рѣ́шились менѣ́ велича́ти,
 Бо́, оче́видно, самы́ вгря́зли по уха́ въ то́й грѣхъ.
 А що́ вы пры́тчею ста́лись ны́нѣ въ ру́сскомъ наро́дѣ,
 Що́ и въ исто́ріи вамъ мѣ́стця пова́жного нѣ́тъ:
 То и за́щиты потре́ба яко́и на ва́ши за́тѣи —
 Спер́ва былъ то́ю Тара́сь, въ кра́йной же ну́ждѣ́ днесь я́!
 Но не замѣ́тили вы, що́ въ и́нномъ змы́слѣ́ фонѣ́тизмъ
 Былъ у Шевче́нка коли́сь, въ и́нномъ твори́лся у насъ.
 Цѣ́ль тамъ была: отъ сѣ́верной Руси письмо́мъ отдѣ́литись,
 Выйшо́лъ же ро́здѣ́лъ вразъ съ тѣ́мъ отъ сво́ей Руси ста́рбѣй,
 Ба и ро́здѣ́лъ отъ Це́ркви сла́вянско́й, съ не́ю-жь зросла́ся
 Жи́знь и исто́рія́ вся на́шихъ всѣ́хъ ру́сскихъ племе́нь.
 Впро́чемъ ва́шъ Ку́лішъ змѣ́нялся, да ще́ и ны́нѣ змѣ́няе́сь,
 Мы же Ру́с а́лки письма́ ра́до зре́клися сейча́сь.

Та́къ не дѣ́вь: що́ зъ-за гроба́ я клі́чу, я протесту́ю
 Що́ не фонѣ́тикъ я былъ, а́ле все е́тимоло́гъ.
 То́же невѣ́рно подда́ете вы менѣ́ ва́ши програ́мы;
 Мрѣ́и дити́нны про Сѣ́чь и про коза́цкую Ру́сь.

Вѣ́дь козако́въ я любі́лъ, но любі́лъ щиро́сѣ́рдно, твѣ́резо,
 Да ихъ Хмельни́цкій Богда́нъ былъ менѣ́ во́ждь-богаты́рь.
 Зѣ́ Банты́ша я списа́лъ ха́ра́ктеръ е́го́ и дѣ́янья, —
 Ру́копись зче́зла менѣ́, но она́ въ Ба́нтышу е́сть!
 Е́сть въ Костома́ровѣ́ то́же живце́мъ Хмельни́цкій правди́вый,
 Що́ то собо́ю оди́нъ вѣ́ки всѣ́ Руси вяза́лъ.
 Русь старинна́ у не́го́ была́ наибольша́ святы́ня,
 Руси-жь украи́нско́й онъ дѣ́ломъ програ́му всказа́лъ.
 Щі́ра для Руси цѣ́ло́и любовъ — вотъ а́льфа-омѣ́га
 То́и програ́мы е́го́, всѣ́хъ е́го́ мыслей и дѣ́лъ.
 Вы же проти́внѣ́ Богда́на, незва́нны мой интерпрѣ́ты,
 Зра́дникомъ зве́те е́го́, я́къ и зову́тъ го́ Ляхі́.
 Я́къ Мазепи́нцѣ́, Выго́вщики, ихъ же по́вергло коза́цтво,
 Вы обме́жили любово́въ на Мазепи́нцевъ свою́ю.
 То́й лишъ по се́рдцю дру́гъ вамъ, ста́ршую Ру́сь кто не любі́тъ,
 Кто́ и кле́веще́ на ню́, ме́че доно́сы и гря́зь.
 Да́же го́рше Ляшнѣ́ вы посту́паете́ ту́тка,
 Бо́ называ́етесь Ру́сь, нѣ́бы-то сла́вите Ру́сь;
 Ча́сомъ и рѣ́зко заспо́рите вы съ газѣ́тами По́льщи,
 Лѣ́вко тѣ́ спо́ры тогда́ пи́шете́ ру́сскимъ письмо́мъ;
 Ба, велича́ете зѣ́ ча́ста сего́́, то то́го зѣ́ насъ поме́ршихъ,
 Такъ що́ и ста́ршимъ здае́сь, бу́дьто вы спра́ведли́шня Ру́сь.
 Но изъ-за гроба́ я ви́жу: я́къ заступа́етесь на́ми —
 Мовѣ́ отъ свяще́нной воды ча́домъ заступі́тся бѣ́сь,
 То́жь и пятно́мъ марку́ете насъ сво́еи за́квашки,
 Нѣ́й-бы каза́лося всѣ́мъ, бу́дьто мы тѣ́-же, що́ вы,
 А ме́жи тѣ́мъ я и́менно, Ру́си пѣ́вецъ, ни зѣ́ дале́ка
 Думо́къ тѣ́хъ ва́шихъ не зна́лъ, що́ ихъ вда́ете менѣ́.

Я не зналъ, не призналъ въ Славянствѣ финского роду,
 Ани кацаповъ, що ихъ вы за Духиньскимъ найшли.
 Я не имѣлъ тои вашой противъ сѣвера злѣбы,
 Но я зарѣвно любилъ всѣхъ безъ изыятя Славянъ.
 Тѣлько я тѣхъ презирялъ, що будучи зъ роду Славяне,
 Роду зреклись своего, -- далѣй що вдѣте й -- вы.
 Вжѣ вы и такъ съ „Просвѣтоу“ къ польской Macierzy близенько.
 Именно ты, Омелянъ, въ книжцѣ новѣйшой о мнѣ,
 Где тобѣ лячна вже Русь, такъ „Вкрайною“ зъ пышна нарекашась,
 Мягкій избралъ ты собѣ кутикъ и трудъ безъ борбы.
 Я однакъ зъ-пѣдъ могилы клічу, я протестую —
 (Вѣрно мой братъ Ярославъ гѣлось за мною подастъ):
 Що не ворогъ я былъ, но явный другъ Всеславянства,
 Русинъ я былъ, а не Ляхъ — и не украиноманъ!

Натяки на свою особу, як на автора наведеного вірша, дав сам Головацький, пишучи про себе у словах:

„Зъ нихъ-же лишь первыи жиѣ; онъ то и скаже вамъ все,
 Да и сказаѣлъ же онъ вамъ и слѣвомъ и дѣломъ и жизнью!...“

або:

„Вѣрно мой братъ Ярославъ гѣлось за мною подастъ!...“

Якби одначе мав хто сумнів, що Головацький був автором вірша, то я позволю собі звернути увагу на дві прозові статті його, друковані у „Бесѣд-і“ Мончаловського за роки 1887 і 1888, що висловлюють ті самі думки, в неменше різких словах.

У першій із них говорить він, подібно, як у вірші, проти фонетичного правопису:

„Русскіе Галичане всегда держались славяно-русского правописанія. При томъ не лзя отрицать, что Вукъ Стефановичъ Караджичъ, употребившій въ изданіи сербскихъ пѣсень фонетическое правописаніе, имѣлъ большее вліяніе на Шашкевича і Вагилевича, которые также стали примѣнять фонетику въ Галицко-рускомъ языкѣ. Объ этомъ свидѣтельствуютъ рукописные отрывки и письма Вагилевича, напечатанные въ „Московскомъ Наблюдателѣ“.

Маркіянъ соблазнился было примѣромъ Добровскаго, который выбросилъ зъ изъ славянской азбуки и похвалами Вукова правописанія, которыми обсыпывали его Чехи и Нѣмцы, въ особенности В. Копитаръ, котораго можно считать изобрѣтателемъ сербскаго фонетическаго правописанія, навязаннаго Сербамъ, чтобы ихъ отрѣзать отъ Русскихъ и отъ славяно-русской письменности. Подъ такимъ впечатлѣніемъ Шашкевичъ придумалъ свое правописаніе въ Русалкѣ; онъ же самъ переписалъ всѣ статьи для цензуры. Я. Головацкій не одобрилъ его проекта, но

1) Страхопудъ 1887. ч. 5.

и не прекословилъ. Послѣ напечатанія Русалки Шашкевичъ сожалѣлъ о своемъ увлеченіи и въ позднѣйшихъ своихъ сочиненіяхъ держался всегда этимологическаго правописанія, Вагилевичъ тоже отказался отъ своихъ правописныхъ попытокъ и въ своей грамматикѣ и Русскомъ Дневникѣ слѣдовалъ этимологическому началу. Опытъ и практика самый лучшій руководитель“ (1887. стр. 56).

Коли замітки Якова Головацького проти фонетики були ведені у приличному тоні, то в іншій статті, що так скажемо, передсмертній, п. н. „Слово правды украиноманамъ“ висловив він думки, навіяні глибокою ненавистю до козащини, самостійної української літератури, творення української народности та проти назви „України“, що її рекомендував Омелян Огоновський. Наведу невеличкий виїмок із згаданої статті:

„Одни только украинскіе народники до того привязались къ своему малорусскому нарѣчію, что пренебрегая исторіей своей земли и своего народа не хотятъ ничего знать о славѣ своихъ русскихъ князей и древнемъ бытѣ русскихъ самостоятельныхъ государствъ и слѣпо пристрастившись къ какой-то мечтательной козачинѣ на жалкихъ остаткахъ преданій о какой-то (конечно) польской Украинѣ грезятъ создать украинскую литературу и образовать какую-то украинскую народность! Мы не удивляемся, что Поляки и комп. склонны поддерживать мечты украиномановъ, такъ какъ украинская козащина была создана ихъ королемъ Баторіемъ въ родѣ военного пограничья. Это была институція, поддерживаемая для цѣлей польскаго государства и его принциповъ и польскіе шляхтичи внесли извѣстную долю своего элемента, участвуя лично въ козачествѣ въ видѣ назначаемыхъ Поляками бунчучныхъ атамановъ, или въ козачествѣ бѣжавшихъ изъ Польши приговоренныхъ судомъ баннитовъ и инфамисовъ. Чѣмъ же здѣсь гордиться такими предками?... Румыны не допускаютъ и мысли о томъ, что они прямые потомки ссыльныхъ каторжниковъ римскихъ, какъ это доказывалъ имъ Мольтке, а наши Украиноманы находятъ въ томъ честь, что въ ихъ жилахъ течетъ живая кровь польско-русскихъ бандитовъ и инфамисовъ! Пускай и такъ будетъ... Оставимъ малороссійскихъ Украиномановъ бывшей польской Украины въ покоѣ. Всякому своя воля. Но зачѣмъ же сюда приплетать Галичину, или Червоную Русь? По завоеваніи земли, очутившись по неволѣ по сосѣдствѣ съ Венгріей и Молдавией на дѣлѣ окраинной б. Польши, Галичина не захотѣла называться унижительнымъ названіемъ польской Украины, а оставила за собой историческое имя Червенской,

Руси. При всѣхъ превратностяхъ судьбы Галичане никогда не называли себе Украинцами т. е. холопами чужаго государства, а всегда чувствовали себя Русью“ (1888. стр. 70—1).

Прикро читати ці статті Головацького, а ще прикріше про них писати. А все ж приходится ствердити, що у справі правопису йому не дописувала пам'ять. Залишилися по Маркіянові рукописи, що їх видав акад. М. Возняк п. н. Писання Маркіяна Шашкевича у Львові 1912 р. (у Збірн. Філ. Секції НТШ. т. 14), а з них бачимо, що на кілька місяців перед смертю, отже ще в р. 1842, писав він переклад св. Письма, або й листи фонетичним правописом (стр. 112 і д. і 231—2). В брошурі: *Азбука і abecadło*, що на неї покликувався у вірші Головацький, писав Шашкевич виразно: „*etymologia jest tylko przedmiotem niewielu filologów, a dla ich widoków narzucać milionom narodu trudności, zdaje się być niesłusznem; dla pobratymców zaś słowniczek etymologiczny, albo dzieło o źródłosłowiaх bardzo zaspakajające uczyni przysługi*“ (стр. 208). Коли Шашкевич писав „Читанку“ етимологією, то хіба тому, що панування церковщини було тоді всемогуче, а цензура не любила новостей. Зрештою покликуватися на друковану Я. Головацьким „Читанку“ М. Шашкевича годі хочби тому, що у ній видавець змінював не тільки правопис, але й мову, так що між рукописом і виданнями з р. 1850 і 1853 заходять значні різниці. Фактом є, що Маркіян Шашкевич був прихильником фонетичного правопису по кінець свого життя і що не тільки він один „увлекся“, чи „соблазнився“ „фонетизмомъ сербского Вука“, але також Як. Головацький, що ще в році 1848, отже у п'ять літ по смерті Шашкевича, писав не тільки листи фонетичним правописом (Коресп. Як. Гол. 1835—49, стр. 218—19), але навіть „Росправу о язиці руськім“. Первісний рукопис „Росправи“ видав акад. Возняк у 121 томі „Записок“ НТШ.

Висилаючи рукопис „Росправи“ до друку Мих. Малиновському (умер 25. II. 1894 р. на 82 р. ж.), просив його Головацький у листі з дня 16. XI. 1848 року:

„Посылаю на честни руки Вашій росправу мою о языцѣхъ южнорусскѣмъ цѣлу, чисто переписану. — Будьте ласкаві, возьмѣт еи въ свою опѣку и коли прийде до печатанья — догляньте, щобы була вѣрно напечатана, и такимъ правописаньемъ, якъ я еи переписав. На ѣ даю Вамъ волю, коли другіі росправи будутъ с ѣ-омъ напечатаны, то можете и моєї додати для одностайности правописи. Я узнаю, що безъ ѣ совершенно обѣйдитися можна, але же око привычно до него, то менѣ про него байдуже, чи оно є, чи нема — абы не було колоту за марницю. — Впрочемъ,

прошу таки заховати моє правописаніє и сподѣюся и бо́льшость згодится из ним — особливо в (був, чув) прошу затримати, бо того бул не може нѣ ухо, нѣ око моє знести, на і маємо о значком, а над л годѣ знак поставити якій, то лѣпше вже перемѣнити на в. Тоє в є характеристика нашого языка, оно богато придає м'якості языкови¹⁾.

Із цих слів видно, що Головацький і в правописі був за фонетикою і дбав про чистість мови. Тому не відповідають правді його пізніші запевнення, будьто він „не одобрыль его (Маркіяна) проекта, но и не прекословиль“, а навпаки був його сторонником у правописному питанні і в мові та на довгі літа не відказувався „мечты ребяческой“ і що тільки у 1850 році, коли став русофілом, „змыль юности грѣхъ изъ себе“. І ледви, чи мав право Головацький кликати в імені Марк. Шашкевича:

„я протестую, що не фонетикъ я былъ, але все етимологъ“.

Протест Головацького, вкладений в уста Маркіянові, вказує хіба на те, як у Галичині марновано час на боротьбу в правописній справі, як ставлено її на перше місце та занедбувано багато інших, важніших, суспільних, народніх та економічних питань, як відсуджувано прихильників фонетики від чести, як плямовано за неї людей клеймом зрадників, посуджувано про безбожність („роздѣль отъ церкви славянской“), про зраду слов'янства („отъ сѣверной Руси письмомъ отдѣлитись“), причім не щаджено такого великого імені, як Шевченко, не згадуючи про Котляревського, Основяненка, Артемовського і Павловського, що також від фонетики починали свою творчість. Ведено боротьбу проти правопису, хоча сам час остаточно вирішив його потребу не в користь етимології.

Ідеалом у політичному і народньому житті в Головацького був Богдан Хмельницький, бо він „собою одинъ всѣ Руси вязалъ“, бо „старинна Русь у него была найбільша святыня“, тому й вилаяв „нарідників україноманів“ за те, що вони, нарівні з поляками, зовуть Хмельницького зрадником, хоча Маркіян за Бантишом склав свою запропащену статтейку про цього гетьмана України. Річ ясна, що для нас була би інтересна статтейка Шашкевича щодо змісту, та ще більш щодо мови і правопису, але ледви, чи могли би ми вірити у слова Головацького, що він такими самими очима глядів на його діяльність, а ще менше, чи Маркіян назвав би „нарідників україноманів“ Виговщиками і Мазепинцями, „ихъ же повергло козацтво“, гіршими від Ляшні, „бо называется Русь, нѣбы то славите Русь, часомъ и рѣдко за-

¹⁾ Коресп. Як. Год. 1835—49 стр.

спорите вы зъ газетами Польщи — русскимъ письмомъ и величаете зъ часта сего, то того съ насъ помершихъ... но изъ-за гроба я віжу, якъ заступаєтесь нами, мовъ отъ священной воды чадомъ заступится бѣсъ“. І ледви, чи повірив би Маркіян, що поляки веліли „нарідникам україноманам“ найти і поминати „унита“, коли саме на творчості і прикладі його росло українське життя в Галичині, коли на Галича землі йшла ідейна боротьба за права нації під Австрією, що сприяла розростові й силі народнього сторонництва. І ледви, чи з уст Маркіяна упало би слово осуду на „нарідників-україноманів“ за те, що протестували проти угніту на Україні з боку „сѣвера“, чи царської влади і чи сказав би він

„Що не вѣрогъ я былъ, но явный другъ Всеславянства,
Русинъ я былъ а не Ляхъ — и не украинѣманъ“.

Коли ж українці назвали свій край „Україною“, ледві чи вирікся б Маркіян цієї назви, бо була вона Голгофтою, а не „мягкимъ куткомъ“ і не „трудомъ безъ борьбы“.

Кидаючи підозріння на „нарідників-україноманів“, не пощадив Головацький також товариства „Просвіти“, змішуючи її з польською „Macierz-ою“. Був це заміт крайно кривдячий, бо „Просвіта“ віддала галицькій справі великі прислуги, за що їй соймова більшість відмовляла, або відбирала краєву підмогу, хоча рівночасно признавала її русофільським виданням. Вагу „Просвіти“ оцінювали поляки вже в першому році її існування, коли із двох сторін, від краківського товариства „Oświata“ і від львівських „Przyjaciele oświaty ludowej“ посилено їй зазиви, щоби лучилася з ними, або нав'язувала зв'язки. Одначе „Просвіта“ на засіданні з дня 14. VII. 1869 року рішила відхилити зазив обох польських товариств, а згадала нарочно про це в пресі, „щоби люди, судячи по слухам, не зволили підсувати нашому товариству закулісові які гадки і пляни“ та „щоб поділитись з нашими читачами звісткою про незаслужену і несподівану прихильність, з якою в так короткім часі обернулись оба товариства польські до нашої „Просвіти“ (Правда 1869, стр. 252). Мабуть, цей факт із початків існування „Просвіти“ дав привід Головацькому змішати її з польською „Macierzo-ю“ на те, щоб дискредитувати товариство в очах громадянства. Та міг це робити Головацький на власну руку, а не потребував прикривати свого підзору повагою Маркіяна Шашкевича.

Так виглядав Маркіян у вірші Як. Головацького „Не-Овидовы Heroides“ з р. 1887. Цілком інакше змалював він його стать сорок літами раніше у „Вѣнку“ 1845 р. в статті п. н. „Память Маркіяну Руслану Шашкевичу“.

Величав тоді Головацький Маркіяна „зірничкою розсвіту, що ледви заблисла з-поза густих хмар, замеркотіла на проясненім небі, ти й тут і погасла“; бачив у ньому чоловіка, що „би-строю мислею обняв бувшеє і теперішнє, кинув гадок кілька в будуче, на час, на годинку, порадував він своїми піснями свій рід, свою братію — та й замовк на віки (стр. 49); шанував його за те, „як півсонно снувалася перед його умом якась нова, питома, своя народна словесність“; як у творах Котляревського, піснях Максимовича і граматиці Павловського „урадований найшов він (Маркіян) тоє, за чим так давно глядів, зобачив живий приклад, переконався о можности народної, руської словесности — загадав великую гадку, утворити чисто-народну словесність южно-руську і цій гадці вірен остав до кіння“ (стр. 52). І оповідав про Маркіяна Головацький, що „хоч німечний був він тілом, то всеж таки не дав себе зломити забороною „Русалки Дністрової“ і не упав на душі, лишень замкнув зранене своє серце несвідомим, а отворив лишень невеличкому колу приятелів і знайомих котрі поняли його гадку і горнулися до нього, як до старшого соколька молодшая братія“ (стр. 55).

І характеризував тоді Головацький Шашкевича словами: „Маркіян був чоловік середного зросту, щуплий, але меткий, во-лося ясноресе, очі сині, тужні, носик невеличкий, кінчастий — лице худощаве виражало якуюсь тугу і біль. — Сам був-мягкого, доброго серця, в товаристві дотепний і забавний, показу-вав себе веселим і шаловливим. Лиш коли розговорився за Русчину народність, за рідний язик, родиму словесність і пр., тоді пока-залася вся сильна душа його, котра в тім слабовитім тілі жила, очі блиснули живостью і якимсь святим вогнем, чоло трохи приморщилося і лице набрало якоїсь грозної поваги — говорив сердечно — сильно переконував, бо му з серця ішло — він цілий тим духом жив і віддихав“... Закінчив тоді Головацький харак-теристику Маркіяна словами, що „сам дорого праву най-шов і другим показав і що твердо устояв на против супротивних хвиль“ (стр. 65-6).

Читаючи таку характеристику Маркіяна, що вийшла з-під пера ровесника і учасника його праці, ми мимоволі відчуємо пошану для його пам'яті й подив для його розуміння народніх потреб. І перед нашими очима виринає ясна постать чоловіка, що будив рідну землю із важкого сну та вів її назустріч світлу і сонцю.

А попри цю ясну постать Маркіяна бачимо ще й другого чоловіка, що враз із ним в молодечих літах працював над від-родженням галицького письменства, що збирав народні пісні, що

своє листування із земляками і слов'янами зберіг собі як дорогу пам'ятку, а нам як величний матеріал для студій, що серед переслідувань держав гордо прапор національної свідомості і приніс його в дарі своєму народові у 1848 р., вкладаючи у перший нарис „Росправи“ ці многозначні слова:

„Корѣнь, ядро народности є цѣлий нарѣд; из него повинна розвинути ся словесность — в народнѣмъ языкѣ, иначе то буде лиш ученою забавкою“ (*Возняк*: стр. 5).

А цінував високо Як. Головацький рідне слово, коли писав:

„Словом є то природна, чиста, повноголоса мова; мужеска, сильна, виразиста (ляконична) в устах статного господаря, козака-молодця, або під пером Котляревського, Тополи (має бути: і), а мяхка, сердечная, пешена в бесѣдѣ материнскѣй, дѣвочѣй думцѣ-спѣванцѣ, або під пером сердечного Основяненка. — Не на вѣтер се сказано нами, ани на чвану самохвальну, бо и сторонскій писателѣ и ученіи знавцѣ языкѣвъ припусують му краснозвучность и признают в высоким ступени преимущество перед другими языками. Ю. С. Бандке называє малорускій язык найкрасчим из всѣх словенских, Мицкевичь из всѣх русских нарѣчій; Бодянский каже го рѣвнати из греческим и таліянским; Ив. Православ Коубек и А. В. Мацѣевскій пишут, що наш язык красотою и милостью далеко заветів чеській, а на послѣд Влад. Даль Луганскій признає му велике преимущество над великоруским и книжным (руским) языком“ (*Возняк*: стр. 24-5).

Одначе Головацькому не дались довго удержатись у цих думках традиційна заскорузлість людей, що народну мову ненавиділи, а писали високим „великорусскимъ словомъ“ (як Денис Зубрицький (1777—4 (16) І. 1862 р.), або засліплення в церковнослов'янщині (як Малиновський).

Під їх впливом поробив Головацький у „Росправі“ зміни, велячи шукати скарбниці для виобразування мови „не на утлѣм деревью самого простонародного языка“, але у староруських пам'ятках, бо вони „є рѣднимъ накорѣнкомъ, на котрѣмъ має вирости дерево народнои словесности“ та у „старій Словенщинѣ“ (ц. слов. мові), бо є „то языкъ, котрый насъ ись шестьдесятью миліонами Словенъ вяже“.

І дав себе Головацький опанувати тій течії, що дуже скоро завела його на таку дорогу, яка, щоправда, „в'язала його із 60 миліонами Слав'ян“, але відбила від власного народу, від тих мрій, що ними жив враз із Маркіяном у молодечих літах, від тої корисної для люду праці, що її виявив у своїх перших писаннях, від віри в живучість і самостійність народнього слова.

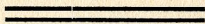
шанованого, ставленого високо ученими не тільки своїми, але й чужими.

Замість зберегти за собою авторитетні думки Маркіяна, Головацький докотився аж до такої думки, що „україномани“ „грезять создать украинскую литературу и образовать какую-то украинскую народность“.

І виростили з-під пера Якова Головацького в роках 1850—66 твори, що їх зразками були старорущина і церковно-слов'янщина і мова 60-мільйонів слов'ян, одначе від них віяв зародок не життя, але смерті нації.

Так змарнувався чоловік, без сумніву, талановитий і освічений, що на склоні свого життя здобувся ще й на свої „Не-Овидовы Heroides“, де замість вінця пошани для пам'яті Маркіяна, батька галицького відродження, поклав на його скрань... важку зневагу.

Львів, дня 12. V. 1935 р.

Галичани в гостині у Мих. Максимовича 1872 р.

Написав *Кирило Студинський*.

I.

Михайло Олександрович Максимович (ур. 3. IX. 1804 — 10. XI. 1873 р.) мав велике значіння не тільки для східної України, але також для культурного відродження Галичини.

Його збірником „Малоросійскія пѣсни“, виданим у Москві 1827 р. із прегарною передмовою про ціну народности в пісенній творчості, захоплювалися не тільки чужинці: Павло Осип Шафарик, Жегота Павлі, Боденштедт, Альфред Рамбо, Ол. Ходзько, але передусім українці: Осип Бодяньський (31. X. 1808 — 1877), Микола Гоголь (20. III. 1809 — 21. II. 1852), Микола Костомаров (4. V. 1817 — 7. IV. 1885 р.) і Пант. Куліш (27. VII. 1819 — 2. II. 1897 р.). На напрямі їх думок і творчости полишив цей збірник чималий вплив, а найкращим доказом цього є свідоцтво Куліша. У своїх споминах про Костомарова оповів нам Куліш, що він, як усі вихованці загально російських шкіл зразу нехтував „халаччину“, та „з обома нами, писав Куліш, у двох віддалених пунктах Малоросії трапився надзвичайний випадок. До рук Костомарова попав у Харкові збірник українських пісень Максимовича 1827 р., а я в Новгород-Сіверському теж став випадково власником „Українських дум і пісень“ тогож Максимовича з 1834 р. Обидва ми в один день із народників великоруських перетворились у малоруських“. (Пор. також: „Жизнь Куліша“ П р а в д а 1868, стр. 45.)

Збірник пісень Максимовича з р. 1827 дістався теж до бібліотеки Оссолінських у Львові. Прочитав його Маркіян Шашкевич, а переписав Яків Головацький. Сповнила тоді книга Максимовича дві цілі. Вона була приводом, що й серед невеличкого гуртка львівської молоді зродилася ідея народности і найшла відгомін у складанках: „Син Русі“ (1833 р.), „Зоря“ (1834 р.) і „Русалка Дністровая“ (1837).

А попри те віддала вона ще й другу услугу, бо допомогла до створення культурного зв'язку між двома частинами української землі.

Наведені вище слова Куліша вказують, що то був за величезний вплив, який мала ця золота для українства книга Максимовича. Не знати, чим була би без неї Галичина, чи мали б ми Кирило-Методіївське братство, Шевченка такого, як маємо, Драгоманова, Антоновича і Грушевського (Століття „малороссійских пѣсен“ М. О. Максимовича. Київ 1927, стр. 9).

На долі Галичини заважив Максимович ще чим іншим. Коли до нього дійшла вістка про перші почини духового галицького відродження, він став туди висилати свої видання, а ними ломив перегороди, скріплював зв'язки між Галичиною й Україною та викликував інтересне листування з Іваном Вагилевичем (1837—8 і 1842 р.), Яковом Головацьким (1838 і 1840) та Денисом Зубрицьким (1840-1, 1841 і 1845)¹⁾.

Це листування, за словами Як. Головацького, було „первымъ сообщеніемъ писателей нашихъ съ Украиною, первымъ почувствомъ сродства и одноплеменной взаимности межъ Галицкими и Украинскими учеными въ то время, когда близше сообщеніе между нами утрудняемо было непреодолимыми препятствіями“ (Галичанинъ, Львів 1863, кн. I, вип. 2, стр. 107—13).

Щоб галицькі українці у своїх прямуваннях не пішли щодо мови на манівці, Максимович видрукував ще у „Кієвлянин-і“ 1841, II, стр. 119—52 статтю „О стихотвореніяхъ червонорусскихъ“; в ній познайомив Україну і ширшу російську публіку з поезіями

¹⁾ Подаю літературу предмету: В. Данилов: „Письма Ив. Вагилевича к М. А. Максимовичу“ в „Русск. Филол. Вестник-у“, Варшава 1912, ч. 4, стр. 407-16; В. Науменко: „Листи Як. Головацького до Мих. Максимовича та Платона Лукашевича“ в „Укр. Наук. Збірнику“, Москва 1915, стр. 37-42.; К. Студинський: „З кореспонденції Дениса Зубрицького“ в „Записках“ НТШ, т. 43, де подана характеристика листування і видруковано п'ять листів Максимовича; Михайло Возняк: „Епізоди культурних зносин галицької і російської України“ в „Філ. збірнику пам'яті К. Михальчука“, Київ 1915, стр. 93-100, де видруковано чотири листи Зубрицького. У „Всенародній Бібліотеці України“ в Києві є ще дальших 5 листів Зубрицького до Максимовича і їх збирався видрукувати Вол. Науменко. Копії є у мене. Характеристику листування усіх трьох галицьких письменників з Максимовичем видрукував я у першому розділі моєї студії про „Культурні зв'язки Галичини з Україною в рр. 1861-76“ у Києві. Книжка досі не вийшла.

молодих галицьких письменників, а їм самим вказав шлях до дальшої діяльності. Він осудив стихотвори граматика Осипа Левицького, його оди єп. Снігурському (1837 р.) і митр. Левицькому (1838 р.), його жахливий переклад „Ерлькенігт“ (1838 р.), а побіч них твори, писані церковно-слов'янщиною, Степана Семаша, Теофіла Лисинецького і Сероїчковського, пишучи про них, що це ані великоруська, ані білоруська мова та що ні один українець не назве її своєю, що це штучна словено-руська складня, якою писали років за сто наші руські стихотворці і тому то їх твори зістарілися вже давно.

Зате похвалив Максимович елегію Мик. Устіяновича „Слеза на гробъ Михаила... Гарасевича“ (1836 р.) та Ант. Могильницького „Привитаніе архикн. Фр. Карла“ (1839 р.). Вірш Устіяновича назвав він „кращою перлиною червоноруської музи“ і подав із нього та твору Могильницького ширші виїмки. Чимале признание віддав Максимович „Русалці Дністровій“ віршом Богдановича: „Во всѣхъ ты, Душенька, нарядахъ хороша“, і передруком поетичних творів Вагилевича „Мадей“, Як. Головацького „Два віночки“ і М. Шашкевича „Веснівка“.

Із сказаного видно, які тривкі основи поклав Максимович своїм збірником пісень, листуванням і статтею, під галицьке відродження, як сміло розбивав він ними перегороди між Галичиною й Україною та нав'язував зв'язки, що з часом розвинулися дуже широко і були важним чинником у розвитку українства на галицькій землі.

І хоча пізніше не один із давніших галицьких письменників захитався у своїх національних пересвідченнях, виявлених у молодечих літах, то всеж таки немає сумніву, що під впливом Максимовича і зв'язків з Україною галицьке письменство розвинулося на народній мові й не подалося ані в бік польської літератури, до чого накликували Вацлав Залеський у передмові до видання „*Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*“ (1833 р.) та інші польські письменники і публіцисти, ані в бік великорущини, до чого було багато різної нагоди.

Галицькі українці зрозуміли ту величезну небезпеку, якою загрожували їм „дружні поради“ таких, як Залеський з одного, а Зубрицький з другого боку і твердо рішили не йти тим шляхом, що їм показано. Вони почали шукати свого власного обличчя. І тут саме виконав своє історичне значіння Мих. Максимович (Століття

„Малоросійских пѣсен“ Максимовича, стр. 29—30). Одначе не можна затаювати, що сам Максимович в листі до Дениса Зубрицького з дня 22. IV. 1840 р. ослабив своє значіння, коли писав, що тільки в Галичині письменство на українській мові можливе, бо „пора языка польскаго для Галичанъ давно прошла, а пора Великорусскаго для нихъ еще не наступила“, що на Україні не може бути письменства в українській мові, а можуть бути тільки поодинокі твори, нею писані — твори Котляревського, Квітки, Гребінки й інших. Українська мова, на його думку, стала в нас лише пам'ятником, що з нього можна збагачувати великоруську мову. Народні українські пісні й пословиці служать теж тільки чудовими пам'ятниками для великоруського письменства. Великоруська мова стала для всіх освічених українців загальною мовою і тому все, що пишеться на Україні по українськи, вже до деякого ступня штучне і має більше льокальне значіння, так як у німців все, що писане в алеманському наріччі. Коли Зубрицький виправдувався, що йому важко писати в іншій, як великоруській мові, Максимович відповідав: „Пишите ко мнѣ и другимъ Рускимъ, ради Бога, по-русски, не повѣрите, какое то наслаждение доставляетъ, хотя для Васъ, какъ Вы говорите — и труднѣе то, чѣмъ писать по Польски“ і „на какомъ бы ни писали языкъ Галичане, все равно, лишь бы писали они о своей милой Руси“ („Коресп. Дениса Зубрицького“, ст. 26).

Сказати б по правді, небезпека з боку великорущини була значно менша від польщини, бо останньої мови в Галичині загально уживано, а по великоруськи писали і говорили тільки одиниці. Що Максимович помилявся — це виказала історія нашого письменства пізніших часів. Одначе ця помилка дала привід Якову Головацькому згаданого листа Максимовича видрукувати у „Галичанин-і“ за рік 1863, кн. I, вип. 2, стр. 107—13, без порозуміння з ним, тільки на те, щоб посіяти зневіру між галицькими робітниками пера та щоб виправдати свою власну метаморфозу в національних поглядах.

А все ж таки, хоч у Максимовича були сумніви про майбутнє українського письменства, він перший серйозно і ґрунтовно поставив питання про місце української мови серед інших слов'янських наріч, про її старинність і самостійність. Він стояв на тому, що українська мова, або южноруська, як він її називав, це самостійний „язык“, рівнозначний з великоруським; що стара, народня

„южноруська“ мова органічно перейшла в нову, сучасну і стара літературна мова — київських пам'яток спиралася на стару місцеву народню українську мову — багато з неї перейняла і навпаки — на неї впливала.

Його статті на тему мови, від р. 1838 починаючи, а кінчаючи на рр. 1856—63., коли полемізував з Погодіном і доводив хибність його думки, будьтоби до 13 віку людність київської Руси складалася з великоросів, — були на свій час дуже цінні, коли урядові російські авторитети характеризували українську мову як „наречіє“ русского, себто великоруського язика, зіпсоване польськими впливами, в часах, коли Україна була під Польщею і українцям „возсоединившимся з Россією“ нічого не лишалося більше, як вернутись до „справжньої руської мови“, покинувши своє „испорченное наречіє“.

Максимович доказував, що польські впливи були у книжній мові 17 віку, але народня, незіпсована ними, особливо в „київо-переяславськім наріччю“, — що здавалась йому найбільш чистим взірцем; що вона старша від великоруської, органічно розвинулася з народньої мови Київської Руси і що двом окремим мовам: „южноруській“ і „великоруській“ відповідають дві окремі народності, або етнічні типи (Століття „малор. п'сен“, стр. 23—4).

Це становище Максимовича було, мабуть, приводом, що галицькі русофіли не то, що не взяли участі в ювілею його п'ятдесятилітньої праці, але навіть не прислали привітального письма, хоча їх сторонники-галичани, що служили, або училися тоді в Києві про ювілей повідомили „Галицко-русскую Матиц-ю“. Вона просто про ювілей промовчала.

Ювілей відбувся в Києві 1871 року і його описало львівське „Слово“ в дописі з Києва, **И**(вана) **С**(оневицького), галицького емігранта, пізнішого редактора „Вилensk-ого Вестника“, а вкінці варшавської офіційної газети.

Із допису довідуємося, що дня 6 вересня 1871 року шановано Мих. Максимовича, першого ректора київського університету святочним обідом. Ректор унів. Бунге передав йому диплом доктора слов'янської філології, а природники, бо Максимович був ученим ботаніком, грамоту почесного члена товариства.

„Слово“ писало, що в часі обіду промовив теж галичанин, Лев Григ. Лопатинський, учитель II. київської гімназії:

„Онъ привѣтствовалъ престарѣлаго юбиlara короткою рѣ-

чью, гдѣ изложилъ ясно пользу, принесенную имъ на алтарь науки и отечественной словесности и засвидѣтельствовалъ отъ имени нашихъ соотечественниковъ глубокую благодарность за труды и заслуги въ области русской литературы, провозгласилъ задушевное Галицко-русское „многая лѣта“.

Виголошено тоді чимало тоастів та відчитано багато привітальних листів і телеграм, тільки з Галичини не прислано нічого, хоча київські галичани повідомили, як згадано, про свято „Галицко-русску Матицу“. Тому й писало „Слово“:

„Стыдно для насъ русскихъ Галичанъ. Изъ Галичины не получено ни одного поздравительнаго письма, ни одной телеграммы! Нужно ли еще говорить о заслугахъ, коими мы обязаны исключительно Михаилу Александровичу? А краеугольный камень нашему этимологическому правописанію, которое до сихъ поръ обще-употребительно въ Галицкой литературѣ, кто положилъ, якъ не достоуважаемый Михаилъ Александровичъ? Мы не можемъ вѣрить, чтобы наше ученое представительство способствовало индиферентизму въ отношеніи къ почитаемому русскому археологу, а потому ожидаемъ, что этотъ Гордіевъ узелъ будетъ розвязанъ посредствомъ нашего „Слова“ (1871, ч. 83).

Річ ясна, що „Слово“ не розв'язало „гордійського узла“, а Мелитон Бучинський писав дня 8. XI. 1871 р. Драгоманову, „Матиця“, „як не дописалась на ювілей, так і нині не може оправдатись, існуючи тільки в ідеї, котра як звісно, губи не має“ (Переписка Мих. Драгоманова з Мел. Бучинським“, Львів 1910, Збірник філ. секції НТШ, т. 13, стр. 49—50).

Не взяли також участі в ювілеї Максимовича галицькі українці, бо їх ніхто про нього не повідомив.

Побіч урядового свята було ще й інше, українське, про що довідуємось із листа Павла Житецького (23. XII. 1836 — 5. III. 1911) до Мелитона Бучинського з дня 19. X. 1871 р., де читаємо:

„Вчора (18 жовтня) молодший гурт справляв ювілейне свято старого батька Київського Максимовича: багато було Слав'янських співів і братерських річей; згадував старий і красний Галич“²⁾.

²⁾ Гляди моє видання: Галичина й Україна в листуванні 1862-1884, Київ 1931, I, стр. 175. Порівняй: Переписка Мих. Драгом. з Мел. Буч., стр. 49-50.

І про це свято галицькі українці довідалися по довершеному факті. Хотіли вони бодай опізнено вислати листа, але Ол. Русов (1847 — 21. X. 1915 р.) радив Бучинському 10 (22) XI. 1871 р.:

„Максимовичу — не пишите ничего: не стоить онъ того, по моему мнѣнію. Впрочемъ это мое личное мнѣніе. Захотите — напишите“. („Галичина й Україна“, I, стр. 187).

Інакше глядів на справу Драгоманов, що дістав з України опис урядового свята і подав з Флоренції дня 26. XI. 1871 р. інтересну характеристику Максимовича і його ювілею:

„Про Максимовича юбилей скажу, що він такий був, як і чоловік цей, мішаний: і під „Слово“ підходить і під нас з Вами. М-ч чоловік старосвітський, ще до-Гоголевський, а особливо до-білинковський, т. є до тих людей, що розібрали Гоголя лучше самого автора. Максимович чоловік віку „прекрасныхъ чувствъ“, виражених у стихах: ті чувства були і до народу і до волі, — тай до панів і до начальства... З таких людей виходили і декабристи і мощенники (як Погодин), коли хочете, у цій мішанині є свій добрий бік: чинопочитаніє не було ще приведено у систему, так що оставалось місто і для народу і для вольнолюбія... М. іще тим спасся од поганого впливу „Миколаєвської епохи“, що рано сховався у провінцію, дальше од князів, меценатів, орденів і т. п. і задержав ліризм преживої епохи. Тим він і досі остався близьким і до народу і до молоді, хоть не розривав духовної зв'язи із стариною і з меценатами. Прибавте і те, що удалившись рано у Київ, а потім на свою Михайлову Гору, М. не покориствувався матеріяльно своїми високими зв'язками і дожив до старости у бідності і почти у поденній роботі, за котру виробляв собі гроші — невеликі, — звісно. Симпатичність, любов до народу і безкористіє дали йому право на юбилей — не офіційально. Але на той, що було у Києві, налізло стільки разношерстої погані, що дуже огорчаться тим, що не були — нічого... Перше, що бард вибрався той самий, що колись у Полтаві вірші на приїзд генер. Ростовцева (начальника воєнних шкіл при Ник. I) сочиляв (Ст. Пономарев), — та й утворив пісню, знаєте, таку, — що я аж дивуюсь його смілості: нічого так не терплять у нас, як риторики і високого слогу, — а Пономарев чуть самого Архангела Михайла не привів на юбилей. — Друге, що компанія, у которой являлись там то самі імена: малор. народ, Тарас... Антонович не дуже то лакома. Значить, особо не

плачте, що од Вас нічого не було, а „Слово“ заскочило. Та я не знаю, як считати Лопатинського, вашим, чи ні? Він теж говорив, назвав М-ча основателем галицько-руської, народної літератури, но якої — вийшло не ясно; та й звів зараз на правопись³⁾, а — автор брошури на „Слово“. Лучше б було Л-кому прямо прочитати кусок з письма М-ча до Головацького.... тодіб і видно було, як старий дума про галицько-українську літературу. Та все ж юбилей М. має значеніє. Все таки наше, народне, хоть і під снігом, а вигляда з його (Переписка М. Драг. з М. Буч., стр. 68—9).

В ранішому листі з дня 16. XI. 1871 р. дораджував Драгоманов Бучинському, щоб привітальне письмо вислано на Михайлову Гору в село Прохорівку, або в Канів, „бо ця Мих. Гора над Дніпром, напротив Канева і Шевченкової могили. Чудесне місто — і треба нам колись буде там старого одвідати. Щоб не вийшло плутаниці з листами, напишіть і одошліть у Київ, і як старий вернеться, — а я думаю, що зімуватиме він у Києві, то йому отдадуть!“ (Переписка стр. 57).

Як бачимо, то й між українцями були різні погляди на Максимовича, а слова Русова вказують тільки на те, як важко було йому, молодому, зрозуміти чоловіка старого, що виріс і жив серед інших обставин і поглядів, а всежтаки не затратив свого національного обличчя та зберіг за собою „симпатичність, любов до народу, роботу і безкористіє“ та що „не покористувався матеріяльно своїми високими зв'язками і дожив до старости у бідності і почти у поденній роботі, за котрі виробляв собі гроші — невеликі, — звісно“. Усі ті прикмети схопив у своєму бистрому умі Мих. Драгоманов (вересень 1841 — 20. VI. 1895 р.), що поставився до Максимовича цілком інакше, як Русов, і шанував у ньому культурного діяча України і речника одности Галичини з цілою українською землею, гідного такої пошани, щоб його відвідати на Михайловій горі.

З Михайловою горою зв'язана майже половина життя Максимовича. Ми знаємо, що він із молоду був слабого здоров'я, а сум за рідним краєм, втрата дорогої матері тільки погіршували його фізичний стан. Прослуживши у Москві на кафедрі ботаніки від року

³⁾ В дійсності правопис Максимовича був основою етимологічного, галицького правопису аж до введення фонетики у школах (1892 р.).

1829—34, він просився на службу до київського щойно заснованого університету, щоб жити на півдні. Волю Максимовичеві вволено під умовою, що він перейде на катедру російської словесности. Крім того призначено його ще виконувати обов'язки ректора. Тоді не мав він ще 30 років. В р. 1839 занедужав він на ноги і вперше виїхав на ферії на Михайлову гору, де почав відбудовувати собі житло. Колиж здоров'я його не поправилося, він подався у відставку з університету і дістав її 26 квітня 1841 р., почім негайно виїхав на Михайлову Гору. В р. 1843—5 читав він знову курс у київському університеті, опісля знову прожив на Михайловій Горі, заїжджаючи час до часу до Києва та Москви.

Дня 30. IV. 1853 року, коли Максимовичеві було 49 літ з роду, він одружився з Марією Василівною Товбич. В рр. 1857—8 перебував Максимович у Москві, де видавав „Русскую Бесѣду“. Тут відвідав його дня 18. III. 1858 р. Тарас Шевченко, про що й записав у щоденнику: „Хозяйки его не застали дома. Она была в церкви. Говееет. Вскоре явилась она и мрачная обитель ученого просветлена. Какое милое, прекрасное создание! Но что в ней очаровательнее всего, это чистый, не тронутый тип моей землячки. Она проиграла для нас на фортепьяно несколько наших песен. Так чисто, безманерно, как ни одна великая артистка играть не умеет. И где он, старый антикварий, выкопал такое свежее чистое добро? И грустно и завидно. Я написал ей на память свой „Весенний вечер“. А она подарила мне для ношения на шее киевский образок. Наивный и прекрасный подарок“ (Журнал, вид. акад. ст. 159—60). На іншому місці щоденника під днем 21. III. 1858 р. вписав знову Шевченко: „Вечер провел у своей милой землячки М. В. Максимович. И не смотря на страстную пятницу, она милая, весь вечер пела для меня наши родные, душевные песни. И пела так сердечно прекрасно, что я вообразил себя, на берегах широкого Днепра. Восхитительные песни! Очаровательная певица!“ (Журнал, ст. 161—2). Дня 25. III. 1858 р. витав Максимович Шевченка у Москві обідом і „застольною віршою“⁴⁾. В найближчому році в місяці червні гостював Шевченко у Максимовича на Михайловій Горі, де малював портрет його дружини⁵⁾.

⁴⁾ Журнал, акад. вид., стр. 6837 (примітка Євг. Филиповича)-і „Століття малор. песен“, стр. 14-19.

⁵⁾ Листування Т. Шевченка, акад. вид., стр. 758-9, прим. Єфремова.

А побіч Шевченка бували на Михайлівській Горі в різних роках „высокочиновнии лица, первыя русскіи ученыи и литераторы“, що „остановливались нарочно на прохоровской пристани, чтобы посѣтитъ малорусскаго патріярха въ его скромной, крытой соломою „хатѣ“ (С л о в о, 1874, ч. 16., в дописі з Києва п. н. Михаилъ А. Максимовичъ).

Відвідували Максимовича, окрім Шевченка, ще й інші українці. Хто з них бував на Шевченковій могилі, той переплив лодкою Дніпром на другий беріг і добивався до оселі Максимовича, оскільки з ним в'язала його знайомість, або літературні, чи наукові інтереси. Перебували тут у часі ферій київські студенти, а між ними Вол. Науменко.

З його іменем зв'язана дуже інтересна пригода з р. 1872, що про неї хочу розказати.

II.

Дня 22 липня 1872 р. приїхали у відвідини до Максимовича на Михайлову Гору монах Володимир (Іполит) Терлецький, Яків Головацький, Лев Григ. Лопатинський і Матвій Григ. Ястряб. Останні три були галичани, а монах Терлецький перебував два роки в Гошеві, Добромилі і Львові (1861—3), брав живу участь в обрядовщині, був знайомий із виднішими русофільськими діячами, познайомився з тамошніми відносинами і зберіг багато симпатій для галицької землі та її змагань.

Терлецький був тип незвичайно інтересний. Уродився він 1805 р. на Волині у Волиці з батьків-поляків, католиків. Учився в університеті у Кракові, де здобув докторат медицини. Оженився перед польським повстанням з р. 1831, з полькою, замішався у революцію і наслідком того мусів емігрувати до Франції, у Париж. Тут виучився основно французької мови і наново складав свій докторат. Як здається, смерть дружини, що з нею прожив усього один рік, а може ще й інші причини, потрясли його організмом і він опинився в Римі, де почав учитись богослов'я і в р. 1842 став священником східнього обряду і доктором богословських наук. Папа вислав його на місії до Болгарії та Царгороду, а що вони не вінчалися успіхами, то в душі Терлецького засіялася зневіра. Він кинув Рим і в р. 1857 переїхав на Угорщину та поселився поміж Василямианами в Мукачеві, де дня 9. VI. 1858 року зложив монаші обіти. Неба-

вом призначено його до мало-бережницького монастиря, а опісля до Красно-броду. Переслідування мадярської влади склонили його до переїзду в Галичину. Сталося це в р. 1861., але й галицька влада не була вдоволена з його симпатій до обрядовщини і виселила його з поворотом до Красно-броду, де він 17. II. 1864 став ігуменом і перебув на тому становищі до 1866 р. В р. 1871 опинився він знову в Мукачеві, а що мадярська влада не давала йому спокою, він стався про дозвіл вернутись у границі Росії. Заходи його вінчались успіхом. Він поїхав до Відня, добув у амбасаді паспорт, а в протоєрея Мих. Раєвського рекомендаційні листи і дня 5 (17) V. 1872 р. опинився в Києві. (Слово 1872, ч. 47). Кілька місяців пізніше прийняв він православ'я і осів у михайлівському монастирі (Слово, 1872, ч. 97, і 105). В р. 1874 перебував він у князя Демидова в його віллі Сан-Донато у Флоренції як учитель, або й лікар його дітей (Слово 1874, ч. 131). Коли умер син кн. Демидова в р. 1875, Терлецький перевозив його мощі на Сибір (Слово, 1875, ч. 65), потім знову вернувся до Флоренції і проживав тут ще в р. 1876. Вкінці осів в Одесі, де став архимандритом (Слово, 1885, ч. 40), і умер в січні 1889 р. на 84 р. життя (Слово, 1889, ч. 6).

Був це, без сумніву, чоловік дуже інтелігентний, цікавився літературою, перекладав поезії Богдана Залеського на українську мову (1861 р.), описав свою подорож із Риму до Єрусалиму (1861), містив у „Слові“ чимало статей писаних із немалим публіцистичним хистом. У своїх релігійних переконаннях був непостійний, змінював тричі обряд, або й віру, а прийнявши православ'я ненавидів штундистів і радив їх виселювати.

В парі із зміною релігійних переконань змінювалися у нього національні погляди. З поляка став він русофілом, а вкінці перейшов отверто на сторону царської Росії, хоч проти неї раніше боровся як польський революціонер. Можна сумніватись, чи почувався він щасливим як монах і чи взагалі зміна становища освіченого лікаря на монашу рясу дала йому успокоєння і вдоволення⁶⁾.

Зате щасливим почував себе Яків Головацький, що дня 6. III. 1868 року покинув Галичину і переселився до Вільна, де став пред-

⁶⁾ Видно це із статті: „Терлецький Владимиръ дръ и его жительство на угорской Руси, Слово, 1872, ч. 41-7. Можна здогадуватись на основі різних документів особистого змісту у ній наведених, що це автобіографія Т-ого.

сідником археографічної комісії з виїмковою платнею і різними почестями.

Не менше інтересним, як Терлецький, чоловіком, був Матвій Григ. Ястряб, селянський син, ур. 1843 р. в селі Високе, горлицького повіту на Лемківщині. Учився він спершу на селі, опісля серед важкого бідування в Горлицях, а вкінці у Перемишлі, де скінчив 4-ту гімназійну класу 1866 р., коли йому було 23 роки зроду. Тоді здобув він для себе паспорт і піхотою пішов до Києва, голодуючи по дорозі й у столиці. Талановитим парнем зацікавився директор І. київської гімназії Олекса Томич Андріяшев і примістив його в пансіоні гімназійних учнів. В часі ферій заїздив Ястряб до свого товариша з гімназії Ал. Суровцева у Прохорівці, заходив на Михайлову гору і познайомився з ріднею Максимовича, а коли в р. 1870 скінчив гімназію, учив його сина Олексія (ур. 22. III. 1860 р.). Учений Максимович, як писав Ястряб в автобіографії, „так мене наелектризував, що я переменив искать убежища в Петроградском филологическом институте, а поступил в киевский университет на филологический факультет по славяно-русском отделению“. В Києві він знову бідував, доки не став корепетитором у домі професора-хірурга Караваєва. Одні ферії перебув він у Сокиринцях у відомого суспільного діяча і філантропа Григ. Павловича Галагана (15. VIII. 1819 — 25. IX 1888 р.), де списував кобзарські думи, а побут у цьому домі вважав найкращим у своєму житті.

Про свою Лемківщину він заєдно пам'ятав і ще як студент університету написав лемківським говором статтю: „Кілька слів о лемківській бесіді“ та післав до львівського часопису „Учитель“, де її видруковано 1877 р., ч. 43—51.

Добувши в р. 1873 ступінь кандидата, учив грецької й латинської мови у І київській гімназії, опісля в Глухові, де одружився, на Закавказзі в Кутаїсі (1874 р.), у північному Кавказі в Катеринодарі (1880). В р. 1893 перейшов на емеритуру і займався невеликим господарством дружини у Лубенщині, де попадав безнастанно в борги. Тому почав він знову шукати за службою і дістав її в полтавському пансіоні-приюті, де учив у 1904—10 рр. Дуже радо оповідав він про свою вітчину Лемківщину, збирав книжки для капітульної бібліотеки в Перемишлі. Друкував статті з археології, а їх наголовки списав у автобіографії. Умер дня 18. I. 1925 р. в Лубнах⁷⁾.

⁷⁾ Його автобіографія друкована в „Україні“ за рік 1925, кн. 6,

Останнім, що взяв участь у відвідинах Максимовича на Михайловій Горі, був Лев Григ. Лопатинський, що вже в р. 1864 їздив на Україну і привозив звітля книжки. Олександр Барвінський (8. VI. 1847 — 26. XII. 1926 р.) оповідає у „Споминах“, що в осені 1864 р., коли він був учнем 8. гімназ. класи, задержався в Тернополі через кілька днів в повороті з Києва Лев Лопатинський і оповідав учням-громадянам про Україну і про тамошніх визначніших діячів, научив їх патріотичних пісень: „Ще не вмерла Україна“ і „Вже більше літ двісті, як козак в неволі“ і под., привіз портрети гетьманів Хмельницького, Полуботка та ін. і деякі українські книжки та живим словом підняв ще більше в гору духа молоді (I, стр. 56—7).

Був це живий і енергійний чоловік. Він видав у 1864 році кулішівкою: „Календаръ народній на рікъ звичайний 1865. Рочник I“ (Львів), де, за виїмком одного перекладу з чеської мови, видрукував виключно твори письменників з України, поезії Ол. Цися (лікаря), повість Павлина Свенціцького (1841 — 12. IX. 1876 р.) п. н.: „Подоланка“, оповідання Ол. Стороженка (1805 — 6. XII. 1874 р.) п. н.: „Голка“. Задумував видання календаря на дальший рік, але в р. 1865 був він знову в Києві, писав звітам дописи до „Слова“, почім вписався на тамошній університет, студіював латинську і грецьку мову, учив її 1867 р. в Сідльці, небагом став учителем II. київської гімназії, а вкінці перейшов на службу до кавказької учебної округи, де дослужився становища попечителя і редагував „Сборникъ матерьяловъ для описанія Кавказа“ у кількох десятках випусків і займався науковою і педагогічною працею. За граматику і словник черкеської мови дістав він титул почесного доктора університету в Липську (Галичанинъ, 1896, ч. 181). В р. 1921 був він ще при житті й займав становище проф. університету в Баку. В „Извѣстіях Бакинскаго Госуд. унив.“ № 1. 2). видрукував він дві статтейки: „Кабардинское сказаніе „Красавица Елена и Богатырь женщина“ (стр. 176—96) і „Мстислав Тьмутараканский и Редедя по сказаніям Черкесов“ (стр. 197—223).

Лопатинський відносився з великою пошаною до монаха Терлецького і виявив її 1885 р. з нагоди його вісімдесятиліття статтейкою, писаною „у подножья Ельборуса“ п. н. „Старому Другу, посвящается дру Богословія і медицины о. Владиміру Терлецькому“,

стр. 175-8 в „Некрології“, зред. М. Грушевським, Вол. Дорошенком і М. Мочульським.

де згадав також про гостину в домі Мих. Максимовича, „славного представителя Придніпровской Руси, который смотрѣлъ на Русь не съ москворѣцкой высоты Ивана Великого, не съ запорожской Саворь-могилы, но съ обширной точки зрѣнія единой русской земли“ (Слово, 1885, ч. 9).

Гостина в домі сердечних господарів, Мих. Максимовича і його дружини, на Михайловій Горі очарувала учасників, а між ними монаха Терлецького, що під свіжими вражіннями списав дуже інтересний і живописний спогад. Його видруковано у „Слові“ за рік 1872, ч. 82 і 97 п. н. „Изъ угорской Руси (письмо дра Владимира Терлецкого изъ Кіева отъ 24. юлья т. г. къ одному изъ его угрорусскихъ пріятелей)“. Терлецький перервав спогад з причини занедужання і скінчив його дня 28. VIII. 1872 року.

Спогад Терлецького, зв'язаний з особою Максимовича, такий живий, що й по 63 роках має свою високу ціну і тому подаю його в дослівному перекладі. Дивним дивом, перейшов він у 1872 р. і пізніше незамічений. В ньому читаємо:

„Ось яка пригода! 20-го липня нашого входить до мене якийсь чоловік і вітає як друг, а коли бачить моє помішання, каже: „Не пізнаєте мене, Головацького?“ Несподівана поява чоловіка світського, якого я знав завжди в одежі священника, його ненадійна поява в Києві, нагло з Вільни, так мене ввела в заклопотання, що я довго не міг пізнати його і признати за дійсного Якова Федоровича. Вам, що живе заєдно в домашньому кружку, між своїми, годі зрозуміти, якою радістю обливається серце при зустрічі коротко знайомого друга в далеких сторонах, та ще так несподівано. Дві години приятельської розмови минули, як блискавиця і здавалося, що ми ще не почали розмовляти. Він приїхав сюди з московської політехнічної виставки, та тільки на два дні і вже другої днини хотів збиратись у поворотну дорогу, одначе вкінці згодився залишитись ще один день у Києві. Головацький, як Вам відомо, є предсідником комісії для розгляду старинних актів у Вільні; йому зараховано також австрійську службу, так що за кілька літ буде мати право до емеритури. Платня його несе 2.000 рублів, одначе, як бувшому професорові львівського університету, йому додано особисто 1000 рублів на рік, бо така є платня тут професорів університету. Признано йому також чин статського совітника. У нас в Росії чин (ступінь) все ще багато значить, і хоча реформи введені великим Царем-Освободителем ослабили давнішу бюрократію

і титуломанію, то всеж таки стара привичка така сильна, що в багатьох колах ще тепер чоловік без чина, хочби був достойніший від усіх, все ще таки = 0“.

„На другий день, у п'ятницю, 21—20, згідно з умовою, ми зустрінулися з Як. Головацьким в церкві св. Первозванного на обідні, після якої Андрей Николаевич Муравйов⁸⁾ запросив нас до себе на чай. Ми пили чай в домашній альтані, кажу „домашній“, бо тут є звичай при домах додавати рід зимової оранжерії, або альтани із скляною стіною з однієї сторони, де літом стоять квіти.

„Розмову ведено про старинності Києва і я згодився бути провідником Головацького по деяких церквах. Ми пішли до церкви Десятинної. Вона тепер значно менша від тієї, що побудував св. Володимир, одначе гарна, в формі квадрату. Ми цілували домовину св. рівноапостольного Просвітителя Руси та інших мощей святих. Протоєрей-парох показував нам збережені в церковній шафі старинні останки, найдені при розкопанні фундаментів, як: обломки старинної мозаїки, київські гривни, деякі прилади бронзового віку, дзвін Володимирської ще церкви і под. Звідсіля пішли ми до церкви Трьох Святителів, збудованої теж св. Володимиром. В ній интересна тільки одна стіна, що зберіглася з давних часів. Церква була замкнена і ми тільки зверху оглянули старинну стіну. Дальше оглянули ми церкву Михайлівського монастиря і цілували — мощі св. великомучениці Варвари. Я запросив Головацького в мою тут же резиденцію, щоби дрібку відпочити від нестерпної спеки і покріпитися чаркою гіркої. Опісля оглянули ми салю засідань духовної академії, що її стіни дослівно закриті портретами митрополитів, єпископів, козацьких атаманів та ін. Є тут і Сагайдачний і Хмельницький, Мазепа, Виговський, Могила і без числа багато інших. Зберігаються тут також деякі старинні грамоти, нумізмати і стара зброя. Ми оглянули бібліотеку, досить численну і гарно удержувану, і „братскую“ церкву, названу так тому, що при ній оснувалося славне братство для оборони православ'я в XVI віці, що удержувало школу; цей будинок перемінено на вищу духовну школу ще за благословення патріарха Єремії, а після тяжких угнітів, видержаних від поляків, обновлено атаманом Сагайдачним, що призначив для неї цілий свій маєток. Ми вийшли з церкви о другій годині по полудні; спека була доскульна, та ось недалеко Дніпро-Славу-

⁸⁾ Світський чоловік і церковний письменник (1806-1874).

тиця, то ми пішли до купальні на Дніпрі. Охолодившись, ми умовилися, що на другий день (в суботу) ранком зійдемося на пароплаві — і розійшлись кожний у свою сторону.

„На другий день рано я вибрався на беріг Дніпра і мало ще не опізнився. Дві компанії висилають свої пароплави по Дніпрі; ми умовилися, що поїдемо на пароплаві т. зв. „компанійнім“; візник привіз мене до пристані будьтоби того пароплава, та він в цю хвилину почав плисти; я поспішив чим скоріше до другого, що вже також розпустив пару і ледви вспів скочити на поклад, як і він відчалив від берега. На моє щастя, це був пароплав компанійний і я вже там застав моїх товаришів подорожі: Головацького, Л(опатинсько)го, учителя II гімназії, і Я(стря)ба. День був ясний, тільки вітер продував холодний. Дикі гори і набережні київські дебри минались скоро перед нашими очима і над ними видно тільки було якби завішений у повітрі, золотим увінчаний хрестом, вершок величавої лаврівської дзвіниці. Ми переплили попід два мости; один звисний, подібний і мало гірший від пештенського, другий теж залізний, не багато нижче для залізної дороги; за цим останнім на правім березі показався нам у розкішній місцевості старинний монастир Видубицький, збудований св. Володимиром із такого приводу: Коли божка Перуна пустили на Дніпро, він плів з бігом ріки, а товпа народу поган бігла берегом Дніпра, сумуючи за своїм богом, і кричала: „Видибай, боже, видибай!“ і ось вода принесла його до берега. Утішений нарід поган витягнув його на беріг і на тому місці поставив. Коли про це дізнався св. Володимир, велів його розбити і оснував монастир, а йому надано ім'я „Видубицького“.

„Лівий беріг Дніпра, чернігівський, майже всюди низький, села на ньому дуже рідкі; зате правий, більшою частю гористий, але також мало населений, тільки часом, між горами, побачиш село і гарну, живописну церкву. З причини нечисленного населення мало є теж міст, до яких пристає пароплав. Мабуть, біля другого, або третього перестанку ми бачили гарний собою і гарно над берегом положений жіночий монастир, та я забув його ім'я і назву місцевости.

„Село Прохорівка, що біля нього знаходиться хутір Максимовича, віддалене від Києва 140 верстов, тому треба нам було весь день перебути на пароході, але скучно нам не було. В приємному, братньому товаристві час минав скоро на приятельських розмовах. По полудні ми пригадали собі, що у нас є хліб і руські ковбаси і сир

— тай обід готовий. Попоївши, ми веліли подати бутельку нашого кримського вина і чаю та були вдоволені своїм обідом, так що нам позавидував би не один гастроном після свого 100-франкового обіду в *Café de Paris*, або *Frères Suisset*. На коротку хвилину пароплав пристав до лівого берега, щоби висадити і взяти переяславських подорожніх. Сам Переяслав бачили ми тільки здалека. Зате нижче на правому березі, на високій горі, над великим заливом Дніпра, прегарно зарисовувався Канів, але він гарний тільки з Дніпра, бо в середині він місто цілком єврейське.

„За Каневом на горі над Дніпром красується високо скромна з дерев'яним хрестом могила великого українського співака Тараса Шевченка. Він родом із сусіднього села, де й до нині живуть його свояки. Ми ще в Києві умовилися навідати цю могилу і там помолитися за душу великого поета, якого, як вам відомо, я був завжди великим почитателем. Одначе наш намір не повівся. Щоби виконати наш намір, треба було залишитись у канівській пристані, піти на могилу і вернутися, а на це треба було 3 або 4 години; опісля ще довелось би плисти лодкою по Дніпрі декілька верстов і перебіратися на лівий беріг, так що ми дуже запізнились би. Тому рішили ми відкласти наше паломництво, коли будемо вертатись.

„Біля 5-ої години причалили ми до прохорівської пристані й під проводом Я...ба пустились піхотою до села. Здавалося, що до самої оселі Михайла Олександровича не буде навіть 2 верстві. — Нам доводилося проходити піски, у яких ноги заглиблювалися по кістки. Поки ми дійшли до вітряних млинів перед селом, ми втомилися і нам здавалося, що перейшли вже більше, як 3 верстви. Я хотів вже був скликати суд на провідника, але він протестував, кажучи, що тут є мировий суддя і він має право судити. На щастя зустрінули ми тут „кибитку“, що повезла Головацького і мене до підосви Михайлівської гори. Ми вийшли на горб біля самої огорожі оселі Максимовича і вичікували наших товаришів.

„Переходила служниця і вона ввічливо запросила нас на хутір і так ми самі представилися господареві, що прийняв нас по своєму, особисто незнайомих із ним, якби старих приятелів і велів подати великий самовар, бо саме тоді ціла сім'я пила чай. Небавом прийшли також наші товариші. З нас чотирьох тільки я один був цілком незнайомий. Головацький від тридцяти літ був у науковому листуванні з Максимовичем. Я(стріб)а признавали там за члена сем'ї і він якийсь час перемешкував у Максимовича. Ло(патинсь)–

кий на ювілеї Максимовича з нагоди 50-ліття його наукової діяльності виголосив коротку, але дуже гарну промову в імені руських галичан. Тільки я один був цілком чужий, але це не спиняло й мене бути учасником приязної уважливості нашого старого, вельми шановного господаря.

Був уже вечір і нам годі було насолоджуватися чарівними видами, що тут так і кидаються в очі. Господар представив нас і нам свою сім'ю, зложену із його дружини, 14-літнього сина, гімназійного учня і меншої дочки. Окрім них був там у гостях один студент університету і ще одна дівчина, що скінчила гімназійний курс та була лекторкою при шановному господарі, бо його зір сильно ослаб від літературних праць і від віку, бо вже було йому 70 літ з роду. Наш господар був незвичайно услужливий видно, що гості були йому по серці. Розмова дуже інтересна на основі життєвого досвіду і широкого знання старця-господаря продовжувалася до півночі, перервана тільки вечерею, на якій явилися дійсні українські вареники із сметаною; для мене була це непереможна спокуса, і хоча звичайно я вечером нічого не їм, я не міг устоятися перед спокусою і забрався до вареників.

„В неділю рано ми пробудилися досить пізно. Мої товариші попленталися піхотою купатися у Дніпрі, а я мав намір піти до церкви і вислухати Службу Божу — і ми засіли під тінню дерев, засаджених Максимовичем, пити чай. Коли я почув дзвін і хотів піти до церкви, довідався я, що богослуження вже кінчиться, бо сьогодні, за тутешнім звичаєм, громадяни умовилися громадити бачущі сіно і тому він із відправою поспішився. — Це був дзвін на „Достойно“ і поки ми зайшли би до церкви, віддаленої більше ніж верства, ми застали би вже замкненою.

„Прийшли також мої товариші подорожі й після чаю ми довго захоплювалися прегарними видами на околиці хутора. Сам хутір стоїть на лівому березі Дніпра, напротив устя Росі, що впадає до нього, на досить підвищеному горбі над селом Прохорівкою. Оселя, сама по собі дуже скромна, займає 25 десятин безплідної землі, з якої 20 під молодим лісом. Три маленькі дерев'яні дімки і такі самі господарські будинки приміщують рідню і нечисленну прислугу. Все те отінене деревами, насадженими рукою Максимовича.

„З гори бачиш широкий простір на майже 60 верстов довжини, а на ньому немовби широка срібна полоса споясує набережні гори і губиться в тінистих лісах, що покривають безконечні

рівнини. На полудні видна Мошна, старинне місточко, що в 17 віці носило ім'я міста Вишневецького; близько неї, серед гір і лісів біліється убогий монастир, де проживав Юрій Хмельницький, із гетьмана монах. Недалеко від Мошни лежить Мошногор'є, де, за переказом, удільний князь Святослав спинявся із своєю дружиною в частих своїх походах по Дніпрі; там тепер біліється висока колонна Святослава, поставлена теперішнім її власником, Воронцовим.

„За чаєм молодий студент, на доручення Максимовича, ви-найшов і читав нам статтю Дешка (брата мукачівського архи-диякона) про угорорусів, дуже давно, зараз по його приході в тутеш-ний край, видруковану. Максимович бажав, щоби я зробив йому примітки до цієї статті. Мене дуже мило вразило убрання малої донечки Максимовича і його лекторки. Щоби йому догодити, вони носять завжди народній, український одяг, а сьогодні, в неділю, вони одягнули святочний з численними шнурками різних коралів на шиї. Я захоплювався цим гарним одягом, при всій скромності незвичайно стрійним і приманчивим. Після чаю ми забралися до дімка Максимовича, а звідсіля на його приспу, де поплила солодка, інтерна розмова про матір руських городів, про святу Русь, про братів віддалених границями, про слов'янщину — і час минав скоро. Душа таяла, слухаючи старика-патріярха, строгого любителя прав-ди, що висловлював свої погляди на минуле, сучасне і майбутнє... При тім подарував він нам деякі зі своїх брошур, що були в нього під рукою, бо для браку місця майже всі його книжки спаковані у ящиках. Ми й не стямилися, як нас прикликали обідати; випивши чарку горівки, ми взяли до славного руського борщу з качкою, до печеного поросяти, тісточок, до знаменитих кавунів із домаш-нього баштана, а при тім випили кілька чарок вина і весело роз-мовляючи, дали доказ, що наш апетит рівняється гостинності го-сподаря. В приміжній кімнаті мою особливу увагу притягнули до себе портрети наших господарів, зроблені славним нашим кобзарем і малярем Шевченком. Зараз по обіді Головацький розпрощався з нами всіма і відійшов в товаристві до пристані, щоби відїхати па-роходом до Кременчука, а далі залізною дорогою на Харків, Смоленськ, Динабург до своєї Вільни. Наш господар, згідно із сво-їм щоденним звичаєм, пішов відітхнути, господиня сіла до фор-теп'яну і на мої вперті прохання заспівала прегарно в хорі лекторки і студента декільки чарівних українських дум.

Л(опатинськом)у і Я(стря)бу треба було бути, з уваги на службу, в Києві, в понеділок вечером. Щоби мати змогу відвідати могилу Шевченка, ми умовилися виїхати сьогодні о 5 годині вечером лодкою по Дніпрі до цієї могили, а опісля вичікувати на пароплав у канівській пристані. Одначе судилось інакше. Наш любий Я(стря)б чекав досить довго, поки відправив Головацького на парохід, опісля захотілося йому відвідати знайомих, дрібних поміщиків Прохорівки, а було їх там багато і всі його знайомі, так що він вернувся до нас, коли вже цілком смерклося — і ми були за вечірнім чаєм. Пускатися ніччю лодкою годі, а ще тоді, коли місяць не світить. Ми виганьбили нашого вітрогона і рішилися доїхати пароплавом до Канева, а що він там ночує, так вийти ніччю на могилу нашого співака.

„Сердечні господарі запрошували нас щиро, щоб переночувати і ще пару днів любитися їх розкішною оселею, але обов'язок моїх товаришів не дав нам змоги поксристоватися їх дальшою гостинністю. — І так вже в нічному сумерку пустилися ми до Дніпрової пристані, куди пароплав повинен був прийти біля 10 години вечером. Наш Я(стряб), прибравши вид досвідного топографа та впевнюючи нас у докладному знанні місцевости, взяв на себе обов'язок проводити нас так, щоби оминути піски Дніпрового прибережжя. Ми завірили йому. Та куди! Виявилося, що він може бути філологом, істориком, етнографом, але в топографі і в провідники він цілком не надається. Завдяки його топографічним відомостям ми попали на піски ще глибші, чим на дорозі сюди. Довелося переходити через дебри, корчі, а що більше, він провадив нас у такому напрямку, що ми були би вийшли просто напроти Канева. Ми з Л-(опатинськ)им і сміялися і глузували з його топографічних відомостей і лаяли його, та вкінці не стало терпцю і ми підняли одвертий бунт против його проводу, пішли просто до берега Дніпра і добились до нього на одну, або дві верстви вище пристані і вже берегом ішли, перетомлені до краю — і так опісля якось доплентались до неї. На щастя, пароплав опізнився, бо інакше довелось би нам там і переночувати. Пароплав приплив о 11^{1/2} годині. По півночі ми добились до Канева; нам сказали, що пароплав не на довго спиниться і відплине о 2 годині по півночі. Тому неможливо було піти на Шевченкову могилу. Наш намір годі було перевести, і я за цю невдачу гарненько виганьбив друга Я(стряба). Це одначе не перешкодило нашій веселості в дорозі, яку при ясному

дні, відсвіженому легким вітром, щасливо і легко перебували ми між частими мілинами і Дніпровими насипами. Ми мали навіть рід перегонів з пароплавом другої компанії. Ми побідили, випередивши його, а він із гніву і пересердя цілий трясся і бухнув за нами клубами чорного диму й іскор. О третій годині по полудні були ми вже в київській пристані, пішли викупатися в філях Дніпра, що полегшували спеку і вернулись домів, зберігаючи в серці пам'ять веселої ескурсії“.

Очарований побутом на Михайловій Горі монах Терлецький може не завважав одного моменту, зверненого спеціально проти Як. Головацького, що без згоди Максимовича видрукував його листа до Зубрицького, а в дальшому ряді проти галицьких русофілів. Зокрема до Головацького відносився Максимович у своїй хаті на Михайловій Горі з деяким холодом і дав йому відчутти не тільки його безтактність, але й осудив його працю.

Завважав це свідок зустрічі Галичан з Максимовичем Вол. Науменко (1852—1919), тоді студент, а пізніше філолог, історик, журналіст, редактор „Києвск-ої Старини“ в рр. 1893—1907, що доповнив оповідання монаха Терлецького дуже інтересною згадкою. Науменко писав:

„Можу також посвідчити, що в перший раз побачилися вони (Головацький з Максимовичем) тільки за год до смерти останнього в 1872 році. В літку того году, тоді ще студент університету, жив я на хуторі Максимовича, на так званій Михайловій Горі. Одного дня над вечір паропходом прибули на Михайлову Гору Яків Головацький, свящ. Вол. Терлецький, який незадовго до того переїхав до Росії з Галичини і перейшов на православ'я. Цих двох Галичан, що покинули свою Галичину і натуралізувалися в Росії, привезли до Максимовича, як говорилося тоді, „на поклон“ теж Галичанин-учитель київської гімназії Лопатинський та ще один студент Галичанин. Мені тоді-ж кинулось у вічі, що Максимович, дуже привітливо зустрічавший усіх гостей, які приїздили до нього, на цей раз був якось неначе скептично настроєний. Головацький та Терлецький, тоді вже старі люди, особливо останній, раз ураз величали Максимовича „наш батько“. Максимович через якийсь час, наче шуткуючи, але доволі гостро, сказав їм, що Галичина нагадує йому пісню про дівчину сироту і міняючи слова „молодая ти дівчинонько“ на „Галичино“, продеклямував:

Бідная ти, Галичино,

Чого в тебе та батьків много,

А рідного та ні одного,
Порадоньки ні од одного.

„Я тоді ще мало знав, кінчив оповідання Науменко, політичний і культурний стан Галичини, але зразу запитав, що Галичанам-гостям, шукавшим собі по світу батьків, не дуже приємно було прослухати цю пісню. Прошу читачів вибачити мені цей, мимоволі зроблений ухил в сторону, але перечитавши тепер листи Головацького до Максимовича, якось мимохіть пригадав той момент, який являючись дрібнотою, одначе як живий воскрес в пам'яті через 43 роки“ („Український Збірник у Києві“, Москва 1915, стор. 35).

III.

Несповна в рік і чотири місяці по відвідинах Галичан — Максимовича не стало між живими. Великдень 1873 р. провів він із ріднею в Києві, опісля поїхав до Москви і Петербурга, щоб відвідати приятелів, а його рідня вернулась на Михайлову Гору. Приїхав також сюди Максимович, перехорювавшись передтим у Києві, „к Петрову дню“. Привіз його домів приятель Щербак. Окруження письменника завважало тоді, що не довге його життя. Свої іменини (8-го жовтня) забажав учений провести тільки серед рідні. Тоді подякував він їй за старання про нього та приповів, що небагом умре, бо скінчив 69 рік, а в такому віці умер його дід і батько. Два місяці був Максимович важко хорий. Пересиділа біля нього по днях і по ночах через весь час його дружина.

Умирав Максимович як філософ. Замовив для себе домовину, визначив місце на могилу, велів її викопати та виложити деревом. При кінці жовтня спровадила дружина з Києва сина, щоб розпрощався з батьком. Дня 7. листопада почав недужий маячити, дня 8-го велів він дружині приготувити для себе і для неї чорне балеве убрання, бо командант кріпости пришле коні й вони обоє поїдуть до нього на баль. Дня 10-го, в суботу нагадував ще раз дружині про баль і післав по сусіда Красника. Була друга година по полудні. Могила була приготована, недужий обмитий, Красник прийшов. Хорий велів посадити себе напроти вікна і відслонити синю занавісу. Він глядів на широку далечину, перерізану буйним Дніпром, — і закінчив життя.

Покійного убрано у професорський мундур і наряджено в тій

самій кімнаті, де умер. Була вона для нього робітнею, спальнею і гостинною кімнатою.

Другого дня, в неділю винесено його тіло до цвинтарної церкви у Прохорівці при участі чотирох священників. Тут переночувала домовина, а найближчого дня по обіді й панахиді благочинний Аристарх Пашкевич виголосив релігійну проповідь, без натяків на його наукову, чи суспільну працю. На похоронах явилися сливе всі мешканці Прохорівки. З церкви понесено знову домовину на Михайлову Гору дорогою, що була вистелена галузками ялиці. Мощі зложено у гріб, засипано землею і вивершено могилу.

Вістка про смерть ученого дійшла до Києва щойно дня 16. листопада. Дня 22. відправлено в університетській церкві панахиду. В сороковий день смерти поминала дружина покійного у цвинтарній церкві Прохорівки. Окрім дружини, сина і дочки та ще однієї людини, що описала останні хвили й похорони ученого, не було в церкві нікого більше. На могилі поставила родина двораменний хрест. Українська суспільність не спромоглася на пам'ятник, подібно, як на могилі Шевченка, де поклала була дерев'яний хрест його рідня. Забуто теж, що в Лемешах, чернігівської губернії, пас гусей і жив пізніший гетьман Розумовський. Забуло також українське громадянство здвигнути пам'ятник Богданові Хмельницькому.

В могилі на Михайловій Горі спочив чоловік, „которому чужды были житейскіи интересы, который не гонился за житейскими выгодами и удобствами, а простая, малорусская, деревянная лавка замѣняла у него пружинный городскій диванъ, книги тощія и суровыи лица друзей литераторовъ были для него особенною ослодою“. Відійшов від світу „знаменитый ученый, удостоившийся 22 ученыхъ дипломовъ“ (Слово, 1874, ч. 16 і 17).

До авторства цього допису у львівському „Слові“ про останні хвилини життя Максимовича, про його похорони і поминки призначався Матвій Григ. Ястряб у своїй автобіографії (Україна, 1925, кн. 6, стор. 178).

Зазнав він у домі покійного чимало добра, шанував у ньому ученого, а з кожного вірша допису пробивалася сердечна пошана для доброго чоловіка.

Значно скромніше пошанувала Максимовича львівська „Правда“. Вістку про смерть його дістала вона раніше від „Слова“, але помістила тільки некролог ось якого змісту:

„Дня 10. (22) падолиста ц. р. упокоївся по довгій і тяжкій недусі Михайло А. Максимович, звісний український учений, поет і патріот в 70-ім році свого життя. Викладами своїми в київському університеті, ученими розправами в різних книжках і часописах, збірниками українських народніх пісень і власними поезіями, іменно перекладом пісні о полку Ігоревім, причинився дуже много до розбудження народного духа на Україні і до розвою українсько-руської літератури. Мощі його похоронені на його власній землі, Михайловій Горі, майже напротив могили Тараса Шевченка. Вічна йому пам'ять (Докладнішу біографію і оцінення діяльності покійника подамо пізніше)“.

Обіцяного життєпису й оцінки діяльності Максимовича „Правда“ не видрукувала⁹⁾, а це свідчить, що на Україні, а ще більше в Галичині мало хто здавав собі справу, яку велику роль грав покійний у відродженні своєї нації. Хоча в рр. 1876—188 приятелі видали три томи його наукових праць, то все ж таки освітлення його значіння припало на час пізніший, головно тоді, коли видано його листування з різними людьми в межах Росії і в Галичині. Тоді виринула у повному блиску постать цього скромного в житті, а високозаслуженого для розвитку цілої української землі, чоловіка, що розбудив також у Галичині нове, народне письменство і клав основи під її єднання з Україною.

На закінчення ще кілька слів виправдання. На Шевченковій могилі був я у житті двічі, раз із поч. серпня 1887 року, а вдруге 9 червня 1929 року. За першим побутом (я щойно скінчив тоді гімназію) знав я про Максимовича не багато, одначе за останньої гостини на могилі Шевченка хотів я бути також на гробі Максимовича, де рідня поклала з часом мармуровий пам'ятник. Тому, що з найближчої рідні Максимовича нікого не було при житті, Михайлову Гору дістала під опіку київська Академія Наук. Я рад був поглянути на оселю покійного і поклонитися його могилі.

До Канева приїхав я пароплавом біля шостої години ранком враз із якою сотнею київських і харківських наукових робітників. Саме в той день відкривано у підніжжя гори, де спочив Шевченко, гарний дерев'яний, в українському стилі побудовиний готель для гостей Кобзаря.

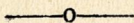
⁹⁾ Щойно в р. 1886 подало „Діло“ ч. 56-7) Костя Одовця (Ол. Кониського) біограф. замітки: „Михайло Максимович“.

Зараз по приїзді подались ми гуртом на Шевченкову могилу і перебули там майже три години, почім вернулись у долину, де о год. 9-ій мало початися свято відкриття готелю. Одначе воно опізнилося до полудня і тривало до год 2-ої. Не ставало вже часу на їзду човном і на томлячу дорогу по Дніпрових пісках на Михайлову Гору, бо о год. 5 вечором відчаливав пароплав з поворотом у Київ. Ще раз пішов я на Тарасову могилу, а опісля подався берегом Дніпра у ліс, щоб помолитись при гарній мармуровій гробниці, де спочив акад. Микола Біляшевський (12. X. 1867 — 23. IV. 1926 р.).

З Шевченківської могили показувано мені Прохорівку і Михайлову Гору, тому летів я туди думкою і згадував Мих. Максимовича.

Ледви, чи доведеться мені ще бути на Україні, тому нехай ці рядки стануть за поклін чоловікові, що вказував нам дорогу єднання, бо тільки в ньому можливий наш поступ і розвиток та краще майбутнє усіх українських земель.

Львів, дня 24. V. 1935 р.

И-

4223

/2np.

Лрус 04кон (1986г)

ISI 4223_y